

Socialdemokratija ir valstybių kūrimas

Lietuva

Įvadas

Socialdemokratija ir valstybių kūrimas

Pirmasis pasaulinis karas yra vienas iš svarbiausių įvykių Europos istorijoje. Jam pasibaigus atsirado naujas Europos šalių žemėlapis, o demokratijos vystymosi procesai tapo spartesni. Didžiosios daugiatautės valstybės žlugo ir daugelis Šiaurės, Vidurio ir Rytų Europos šalių pirmą kartą sukūrė savo (tautines) valstybes arba jas (po ilgo laiko) atkūrė. Šių visą Europą apimančių valstybingumo ir visuomenės demokratijos įtvirtinimo ir valstybių formavimosi procesų varomosios jėgos visų pirma buvo socialdemokratų partijos.

Net jei valstybingumu kai kurios šalys galėjo džiaugtis tik labai trumpai arba tik iki 4-ojo dešimtmečio pabaigos ar 5-ojo dešimtmečio pradžios, kai pasibaigus Antrajam pasauliniam karui vėl atsirado naujas Europos valstybių žemėlapis, (pirmą kartą) įgytas suverenumas tiek istoriniu, tiek šiandieninės tapatybės aspektu joms buvo itin reikšmingas įvykis. Be to, tai buvo svarbus atskaitos taškas kuriant naują Europos valstybių sistemą pasibaigus Šaltajam karui. Taigi, daugelis regiono valstybių 2018 m. šventė savo 100 metų jubiliejų.

Vykdydamas tarptautinį projektą „Socialdemokratija ir valstybių kūrimas“, Frydricho Ėberto fondas siekia geriau išaiškinti socialdemokratų partijų vaidmenį kuriant ir formuojant naujas demokratines tautines valstybes. Tiriamųjų šalių rate – nuo Islandijos iki Gruzijos, be to, į jį pateko šios valstybės: Suomija, Ukraina, Estija, Latvija, Lietuva, Lenkija, Vengrija, Čekoslovakija, Serbijos, Kroatijos ir Slovėnijos karalystė, Austrija ir Baltarusija. Svarbiausi mūsų klausimai čia yra tokie: Koks buvo socialdemokratijos

vaidmuo ir reikšmė valstybių formavimosi procese? Kokios socialdemokratų vertybės ir idėjos buvo įtvirtintos naujų valstybių konstitucinėse sistemose? Ar sėkmingai socialdemokratai dalyvaudavo rinkimuose ir vadovaudavo vyriausybėms? Kokie mainai vykdavo su kitų valstybių socialdemokratų partijomis? Ir galiausiai – koks yra tų laikų palikimas?

Šiame tyrime atskleidžiamas Lietuvos socialdemokratų partijos indėlis kuriant Lietuvos Respubliką. Brošiūros pabaigoje rasite trumpas kitų šalių tyrimų santraukas – jos turėtų padėti suprasti valstybės vietą tarptautiniame kontekste. Be to, siekdamas tokiame plačiame kontekste kuo išsamiau informuoti apie daugybę prieš 100 metų vykusią valstybių kūrimo procesų kelių, aplinkkelių ir kai kuriuos klystkelių, panašumus ir skirtumus bei socialdemokratų indėlį šiuose procesuose, Frydricho Ėberto fondas visus 14 tyrimų netrukus išleis kaip knygą anglų kalba.

Turinys

1 Lietuviškosios socialdemokratijos atsiradimo istorinis kontekstas, ideologinės-programinės nuostatos ir politiniai tikslai	5
2 Socialdemokratų vaidmuo (at)kuriant Lietuvos valstybę (1914-1919 m.)	23
3 Socialdemokratija Lietuvos valstybingumo įtvirtinimo procese (1920–1922 m.) . .	37
Svarbiausios literatūros sąrašas	47
Summaries of the country studies (English)	49

1917 m. rugsėjo 18-22 d. Vilniuje vykusios Lietuvių konferencijos prezidiumas. Prezidiumo centre tarp Jono Basanavičiaus (kairėje) ir Antano Smetonos (dešinėje) prezidiumo pirmininko vietoje sėdi faktinis konferencijos pirmininkas LSDP lyderis Steponas Kairys. Kiti socialdemokratai : 1-as iš kairės Peliksas Bugailiškis, 10-tas iš kairės (tarp sėdinčių) J. Paknys, 3-čias iš dešinės M. Biržiška. Fot. Aleksandra Jurašaitytė. LNM.

1 | LIETUVIŠKOSIOS SOCIALDEMOKRATIJOS ATSIKILIMO ISTORINIS KONTEKSTAS, IDEOLOGINĖS-PROGRAMINĖS NUOSTATOS IR POLITINIAI TIKSLAI

Galimybę atkurti (sukurti modernią) Lietuvos valstybę 1918–1919 m. lėmė išoriniai veiksniai: Pirmasis pasaulinis karas, suardęs senąją Europos politinę sistemą; jo metu įvykusios revoliucijos Rusijoje ir Vokietijoje bei šių imperijų žlugimas; Vokietijos pralaimėjimas kare; bolševikų atėjimas į valdžią ir pilietinis karas Rusijoje; tautų apsisprendimo teisės populiarėjimas. Tačiau Lietuva nebūtų tapusi nepriklausoma valstybe, jei Pirmojo pasaulinio karo metu atsiveriančiomis galimybėmis nebūtų pasinaudoję ir aktyviai savo valstybės kūrimo procese dalyvavę patys lietuviai, tiek atskiri asmenys, tiek ir skirtingų pasaulėžiūrų, įvairių politinių įsitikinimų žmonių grupės, taigi ir politinės partijos. Viena iš šių partijų ir buvo Lietuvos socialdemokratų partija – LSDP. Šis tekstas

yra skirtas glaustai pristatyti šios partijos vaidmenį Lietuvos valstybės formavimosi procese¹

* * * * *

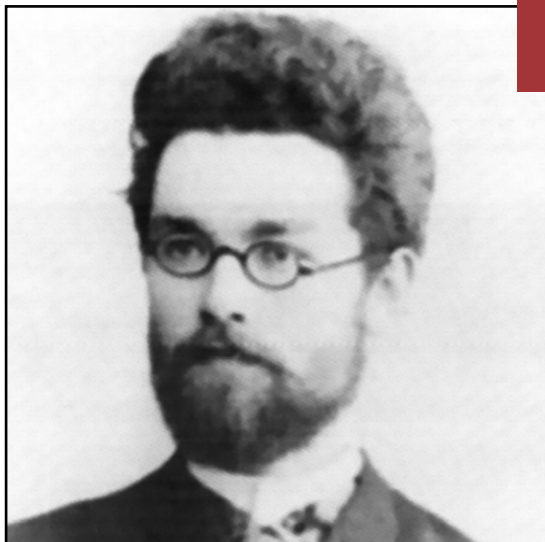
Alfonsas Moravskis (1868 – 1941) vienas iš LSDP kūrėjų bei lyderių XIX a. pab., pirmasis lietuviškosios socialdemokratijos istorikas, ekonomistas.

Nors apie LSDP įkūrimą paskelbta 1896 m., tačiau lietuvių socialdemokratinis judėjimas atsirado keleriais metais anksčiau. Jo ištakos siekia 1893 m., kuomet Vilniuje apsigyvenę Alfonsas Moravskis ir Andrius Domaševičius tapo pirmųjų lietuvių socialdemokratinėlių vadovais. 1895 m. jų organizuotoje konferencijoje buvo įkurta organizacija „Lietuviška socialdemokratija“, kuri 1896 m. gegužės 1 d. Vilniuje įvykusiame 13-os socialdemokratų susirinkime, įėjusiame į istoriją kaip LSDP I suvažiavimas, galutinai tapo politine partija.

1. Išsamiai socialdemokratų santykį su Lietuvos valstybingumo kūrimo procesu šio teksto autorius nagrinėjo specialiai tam skirtoje monografijoje. Žr.: Mitrulevičius G. *Lietuvos socialdemokratijos ideologinė-politinė raida 1914–1919 metais. Istoriografija, tarptautinis ir istorinis kontekstai, santykis su Lietuvos valstybingumo kūrimu*. Vilnius, 2017.

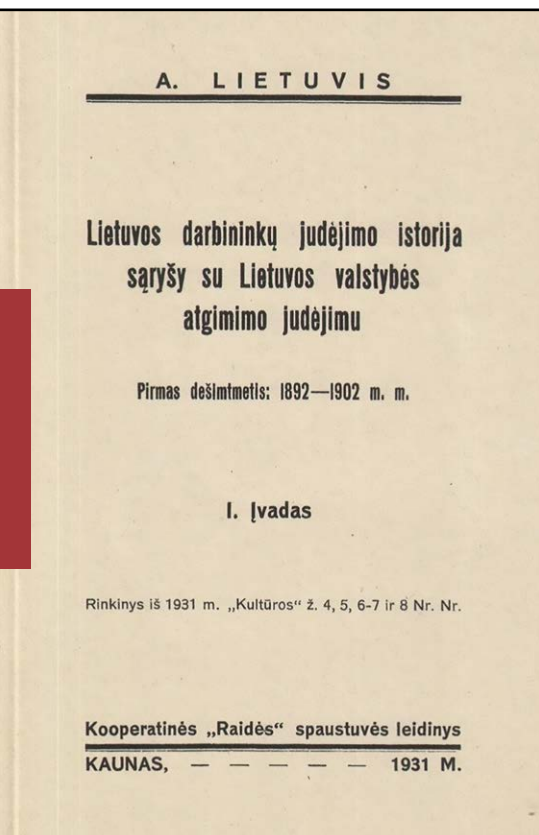
LSDP atsiradimui įtakos turėjo tiek bendros įvairių šalių socialdemokratinų partijų atsiradimą lėmusios priežastys, tiek ir specifinės su Lietuvos padėtimi susijusios aplinkybės. Kaip žinia, socialdemokratijos atsiradimas XIX a. II pusėje siejamas su socializmo bei darbininkų judėjimo susijungimu. Kalbant apie Lietuvą, čia nors ir būta socializmo sklaidos apraiškų, tačiau tai buvo daugiausiai rusiškojo „narodnikinio“, o vėliau iš pastarojo išsirutuliojusio „narodovolciškojo“ socializmo apraiškos. Nuo XIX a. 9-o dešimtmečio pradžios Lietuvoje būta iš dalies „pronarodovolcinės“, iš dalies jau promarksistinės socialistinės orientacijos asmenų bei ratelių, susijusių su Lenkijos revoliucine „Proletariato“ partija.

Vis dėlto iki XIX a. paskutinio dešimtmečio nesusiformavo jokia savarankiška vien tik Lietuvai būdinga socialistinės orientacijos organizacija ir nė viena iš minėtų socializmo apraiškų Lietuvoje netapo tęstiniu reiškiniu. Tokiu socializmas tapo tik atsiradus socialdemokratiniam judėjimui. Pastarajam atsirasti buvo reikalingos tam tikros socialinio ir ekonominio pobūdžio prielaidos, kurios XIX a. pabaigoje sparčiai formavosi ir Lietuvoje.

Andrius Domaševičius (1865 – 1935) vienas iš LSDP kūrėjų bei lyderių XIX a. pab. – XX a. pr., taip pat 1917 m. – 1919 m. pr.. Gydytojas, visuomenės ir kultūros veikėjas.

XIX a. II pusėje ir carinėje Rusijoje, taigi ir į ją nuo XVIII a. pab. įjungtoje Lietuvoje, panaikinus baudžiavą pradėjo sparčiau formuotis kapitalistiniai socialiniai-ekonominiai santykiai. Kartu pradėjo rasti prielaidų darbininkų judėjimui. Taip susidarė palanki dirva iš Vakarų Europos ateinančioms (neretai per Rusiją ir Lenkiją) ten smarkiai išpopuliarėjusioms socializmo idėjoms plisti. Tuo metu Lietuvoje formavosi ir toks socialinis sluoksnis kaip inteligentija, kurios atstovai dažnai tapdavo socialistinių idėjų platintojais tarp darbininkų.

A. Lietuvio pseudonimu pasirašiusio Alfonso Moravskio knygelė skirta LSDP istorijos pradžiai.

Nepaisant čia ką tik minėtų procesų, jų plėtra tiek Lietuvoje, tiek ir visoje Rusijoje, palyginti su Vakarų Europa, gerokai vėlavo. Tai lėmė, kad Lietuva išliko agrarinio kraštu. Pagal 1897 m. Rusijos visuotinio gyventojų surašymo duomenis, valstiečių luomui Lietuvoje priklausė 73,3 % Lietuvos gyventojų, o miestiečiai sudarė 20 %. Lėtai besivystanti pramonė, lėtas darbininkijos socialinio sluoksnio ir apskritai miesto gyventojų skaičiaus augimas lėmė tai, kad lietuvių socialdemokratija pradėjo reikštis tik XIX a. 10-ame dešimtmetyje. Ir tiek XIX a. pabaigoje, tiek XX a. pirmaisiais dešimtmečiais ji neįgijo tokios įtakos, kokią turėjo labiau industrializuotuose kraštuose. Lėtai industrializacijai ir urbanizacijai įtakos turėjo ir Rusijos imperijos vykdoma tautinės sprespaudos politika, kuri po 1863 m. sukilimo uždraudus Lie-

tuvoje (iki 1904 m.) spaudą lotyniškomis raidėmis buvo dar labiau sugriežtinta. Beje, iš dalies ir kaip reakcija į sprespaudą atsiradę tautinio atgimimo bei tautinio judėjimo procesai taip pat buvo viena iš lietuvių socialdemokratijos atsiradimo prielaidų.

Kalbant apie reikšmingas socialdemokratijos atsiradimo ir raidos aplinkybes reikia pažymėti, kad Rusijos imperijoje buvo autokratinė politinė sistema, kurios sąlygomis politinėms partijoms legaliai veikti nebuvo leidžiama. Nors nuo 1905 m. pabaigos partijos galėjo veikti pusiau legaliai, tačiau socialistinių partijų veikla buvo ir toliau gana smarkiai varžoma ir persekiojama.

Svarbi ypatybė buvo ir Lietuvos gyventojų, ypač miestuose ir ypač Vilniuje, tautinė sudėtis. Kai susikūrė LSDP, Rusijos imperijos Lietuvos gubernijose lietuviai sudarė 58,3 %, žydai – 13,3 %, lenkai – 10,3 %, rytų slavai (rusai, baltarusiai, ukrainiečiai) – 14,6 % visų gyventojų. Tačiau net 93,3 % visų lietuvių sudarė valstiečiai. Miestiečių, pagal 1897 m. visuotinio Rusijos gyventojų surašymo duomenis, tebuvo tik 3,9 % visų lietuvių. 42,1 % Lietuvos miestų gyventojų savo gimtąja kalba laikė jidiš kalbą, 24 % – lenkų, 21,5 % vieną iš rytų slavų kalbų ir tik 7,8 % – lietuvių kalbą.

Atsižvelgiant į tai suprantama, kodėl pirmąją Lietuvoje pradėjusia veikti socialdemokratinę grupę laikoma 1887 m. įkurta būsimo žymaus Lenkijos, vėliau Vokietijos socialdemokratijos veikėjo žydų socialisto Leo Jogicheso (Jano Tyškos) vadovaujama grupė buvo internacionalinio pobūdžio ir kodėl XIX a. paskutiniame dešimtmetyje socialdemokratinis judėjimas Vilniuje susiskaldė, bent jau nemaža dalimi, tautiniu pagrindu.

1890 m. gegužę L. Jogichesui emigravus, jo grupės darbą tęsusi nauja socialdemokratinė organizacija, skirtingai nuo savo pirmtakės, literatūroje traktuojama kaip Vilniaus žydų socialdemokratų grupė. Ir iš tiesų, pirmieji iš įvairių tautybių Lietuvos gyventojų socialdemokratinė organizacijų kūrimą tautiniu pagrindu pradėjo žydai. 1897 m. jie Vilniuje įkūrė visuotinę Rusijos ir Lenkijos žydų darbininkų sąjungą – Bundą.

1898 m. išleisto LSDP žurnalo „Lietuvos darbininkas“ Nr. 2, p. 1.

Šalia žydų socialdemokratų nuo XIX a. paskutinio dešimtmečio pradžios Vilniuje veikė ir lenkų socialistų įtakoje buvusios darbininkų grupelės, o nuo 1893 m. ir Lietuvoje pradėjusios reikštis 1892 m. Paryžiuje susikūrusios Lenkijos socialistų partijos (LSP) sekcija Lietuvoje. Žydų ir lenkų socialistų veikla buvo stimulas atsirasti lietuvių socialdemokratiniam judėjimui ir 1895–1896 m. susikurti LSDP.

XIX a. 10-o dešimtmečio antroje pusėje Vilniuje veikė ir daugiau socialistinių partijų: iš būsimosios LSDP pašalinto (ar priversto pasitraukti) Stanislavo Trusevičiaus 1896 m. įkurta Lietuvos darbininkų sąjunga (LDS), kurios nariai kartu su 1893 m. įkurtos Lenkijos Karalystės socialdemokratijos (LKSD) nariais bei kai kuriais išeiviais iš LSDP

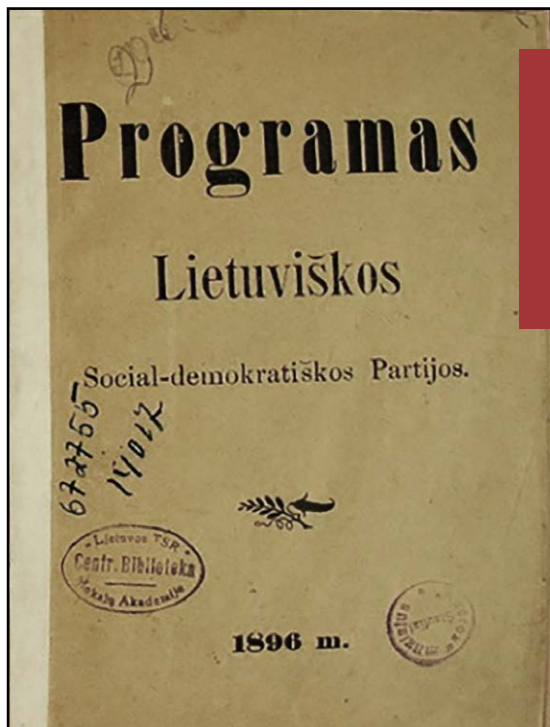
Jonas Šliupas (1861 – 1944) žymus lietuvių tautinio partijos, atgimimo veikėjas ir vienas pirmųjų lietuvių socialistu. 1897 m.

1900–1901 m. įkūrė Lenkijos Karalystės ir Lietuvos socialdemokratiją (LKilSD) – dar vieną partiją, Lietuvoje veikusią tokiu pavadinimu iki 1906 m. Tais metais LKiLSD įsijungė į 1898 m. pradėtą kurti Rusijos socialdemokratų darbininkų partiją – RSDDP ir toliau jos nariai Lietuvoje veikė jau kaip RSDDP nariai. Beje, RSDDP, per jos dalimi 1898 m. tapusį ir iki 1903 m., o po to ir nuo 1906 m. tokį buvusį Bundą, iš dalies nuo XIX a. pabaigos ir galutinai jau nuo XX a. pradžios tiesiogiai buvo viena iš etnografinės Lietuvos teritorijoje veikusių socialdemokratinė partijų. XX a. pradžioje Vilniuje dar veikė Baltarusių socialistinė hramada, Rusijos socialistų revoliucionierių partija, taip pat kelios socialistinės-sionistinės žydų partijos.

Tačiau iš visų čia paminėtų partijų, tik LSDP atstovavo lietuvių socialdemokratijai. Tiesa, buvo dar viena – Lietuvių socialdemokratų darbininkų partija (LSDDP), bet ji veikė labai trumpai. Sukurta 1905 m., dar tais pačiais 1905-aisiais prisijungė prie LSDP.

LSDP taip pat buvo ir vienintelė lietuvių partija iki Lietuvių demokratų partijos (LDP) narių vartimo socialistais liaudininkais atstovavusi lietuvių socialistiniam judėjimui apskritai. Neskaitant minėtos LSDDP, LSDP taip pat buvo vienintelė (vėlgė iki demokratų vartimo socialistais liaudininkais) socialistinė partija Lietuvoje, kuri buvo ir dalis lietuvių tautinio visuomeninio-politinio judėjimo.

LSDP įkūrusi lietuvių socialdemokratija taip pat buvo pirmoji iš XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje atsikilusių lietuvių (proto) politinių grupuočių, susiorganizavusi į politinę partiją. Taip pat ji buvo ir pirmoji lietuvių partija, pateikusi pirmąją Lietuvos valstybingumo atkūrimo programą.

LSDP 1896 m. programos titulinis puslapis

1896 m. priimta LSDP programa yra laikoma pirmąja partijos programa. Jos teorinėje dalyje buvo pateiktas marksistinė visuomenės raidos analizė paremtas Lietuvos ūkio evoliucijos po baudžiavos panaikinimo apibūdinimas. Programoje tvirtinama, kad norint sukurti socialistinę tvarką, būtina turėti politinę laisvę, bei teigiama apie įvairių šalių bendradarbiavimo būtinumą, nes socialistinė tvarka negali būti sukurta kurioje nors vienoje atskiroje šalyje. Toliau pateikiama citata iš Frydricho Engelso pratarmės lenkiškajam 1892 m. „Komunistų manifesto“ leidimui, kur rašoma, kad „tikra terptau-

tiška sandarbystė Europos tautų galima yra tik tai tada, kada kiekviena iš tų tautų visiškai ponu pas save namie“. Po šios citatos nurodomas steigiamos LSDP „uždavinys – paskubinti ir suorganizuoti luominę (klasinę – G. M.) kovą Lietuvos proletariato, kaip ekonomiškoje, taip ir politiškoje jos dalyje, nurodyti galutinius siekius tos kovos ir pareiginius jos laipsnius...“. Toliau programoje buvo rašoma:

„Idant kuo veikusiai susiorganizuoti ir prisirengti prie užvedimo socialistiško surėdymo, idant užtikrinti darbininkų luomui kuo didžiausią gerovę ir kuo plačiausią politišką liuosybę šioje pareiginėje gadynėje, lietuviška socialdemokratiška partija, pasiremmdama ant augščiaus paduotų pamatų (teorinės programos, išdėstytos pirmuose trijuose skyreliuose – G. M.) stato sekantį programą minimum: savystovi demokratiška respublika, susidedanti iš Lietuvos, Lenkijos ir kitų šalių, paremta ant liuosos federacijos.“²

Iš pridėto prie programos 4-o priedo matyti, kad LSDP programos autoriai, sakydami „kitų šalių“, turėjo mintyje Latviją, Baltarusiją ir Ukrainą. Tokia „liuosos federacijos“ sudėtis, anot istorikų, rodo, kad 1896 m. LSDP programoje „dar ryški senoji bajoriškoji Lietuvos valstybės samprata“, kad LSDP programos „Lietuvos valstybingumo formulė“ akivaizdžiai rėmėsi buvusios LDK valstybingumo „unijinės“ versijos tradicija“³

Tiesa, A. Moravskis, komentuodamas LSDP 1896 m. programos pagrindinę formulę, mini tarp partijos narių populiarią Šveicarijos pavyzdį. „Pagal tai, – pasak A. Moravskio, – ir būsimą, išvaduotą iš rusų jungo, nepriklausomą Lietuvos respubliką lietuvių socialdemokratai vaizdavosi sau kaip federacinę, demokratinę respubliką, susidedančią iš Lietuvos, Lenkijos ir kitų kraštų, davus kiekvienam jų visišką autonomiją.“⁴ Taigi ne tik aliuzija į LDK tradiciją lėmė LSDP pirmosios programos formulę dėl Lietuvos politinės ateities.

2. *Programas lietuviškos socialdemokratiškos partijos*. Tilžė, 1896, p. 8–9.

3. Merkys V. *Knygnešių laikai. 1864–1904*. Vilnius, 1994, p. 321; *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir tautiniai naraityvai*. Vilnius, 2009, p. 130.

4. Lietuvis A. [Moravskis A.] *Lietuvos darbininkų judėjimo istorija sąryšy su Lietuvos valstybės atgimimo judėjimu. Pirmas dešimtmetis: 1892–1902 m. įvadas*. Kaunas, 1931, p. 30.

Kalbant apie LSDP pagrindinės politinės nuostatos formulavimą būtina pažymėti ir tai, kad dėl jos vienodos nuomonės tarp 1896 m. suvažiavimo dalyvių nebuvo. Jų mažuma, tarp kurių buvo ir tuometinis šios partijos narys Feliksas Dzierzynskis, netrukus tapsiantis LKİLSD nariu, o vėliau ir bolševikų veikėju, pasisakė prieš Lietuvos siekį atsiskirti nuo Rusijos. Beje, 1896 m. (dar iki suvažiavimo) LSDP lyderių nesutarimai su S. Trusevičiumi ir jo šalininkais buvo ir dėl to, kad šie nepritarė pirmųjų „seperatizmui“.

Kaip rašė istorikas Vytautas Merkys, LSDP 1896 m. programos formuluotėje dėl Lietuvos politinės ateities matome „aiškiai nubrėžtą politinio Lietuvos išsivadavimo iš caro valdžios uždavinį“, „lietuvių tautos suverenumo teisės reikalavimą“ ir, apskritai, anot kito istoriko – Česlovo Laurinavičiaus, – „pirmosios Lietuvos valstybingumo atkūrimo programos iškėlimą“⁵. Mat iki tol visas to meto lietuvių tautinis judėjimas Lietuvos politinės ateities klausimą jeigu ir svarstė, tai tik kartais ir abstrakčiai. Pastebėtina, kad vienas iš pirmųjų apie būsimą „valną Lietuvą“, apie tai, kad „Lietuva nori būti politiškai nepriklausoma“, jau XIX a. 9-ame dešimtmetyje rašė vienas pirmųjų lietuvių socialistų Jonas Šliūpas.

Pažymėtina, kad A. Moravskis ir A. Domaševičius, dar savo 1894 m. gegužės 1-osios paminėjimui parašytose kalbose išdėstydami savo politinį „credo“, socializmą iškėlė kaip „tolimesnės ateities tikslą“, artimiausiu politiniu tikslu nurodė Lietuvos valstybingumo reikalavimą. Vienoje iš jų parašytų kalbų buvo aiškinama, kad Europoje yra valstybių, kuriose mažiau gyventojų nei Lietuvoje, kad lietuvių yra 3 milijonai ir jie galėtų sudaryti atskirą valstybę. Visgi, kaip vėliau nurodė A. Moravskis, „siekti visiškos ir atskiros nepriklausomos Lietuvos respublikos vien savo revoliucinėmis jėgomis tuomet neužteko pasiryžimo ir kraštutiniams lietuvių revoliucionieriams“ ir, kaip rodo 1896 m. programa, LSDP kūrėjai pasisakė už „liuosą federaciją“⁶. Šių dienų supratimu, tai reikėtų arba kažką tarpinio tarp federacijos ir konfederacijos, arba net gal daugiau konfederaciją nei federaciją.

5. Žr.: *Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas [ligi 1904 m.]*. Vilnius, 1987, p. 246; *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 4, Vilnius, 1993, p. 439.

6. Lietuvis A. [Moravskis A.] *Lietuvos darbininkų judėjimo istorija sąryšis su Lietuvos valstybės atgimimo judėjimu*. p. 30.

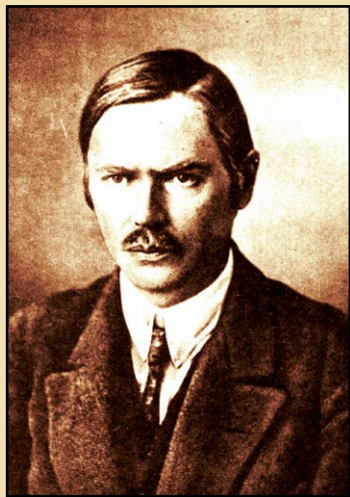
Dar kalbant apie 1896 m. LSDP programą reikia paminėti, kad po „savistovios demokratiškos respublikos“ siekio toliau buvo nurodoma, kokie turi būti šios būsimos respublikos „Konstitucijos pamatai“. Juose matome radikalių demokratiškų reikalavimų programą: tautos suvereniteto, visuotinių, demokratiškų, proporcingų rinkimų sistemos, visų gyventojų lygybės, žodžio, spaudos, susirinkimų, organizacijų laisvių, visuotinio, privalomo ir nemokamo mokslo, bažnyčios atskyrimo nuo valstybės, nemokamų teismų, teisėjų renkamumo principo, mirties bausmės panaikinimo, armijos pakeitimo milicija, tarptautinių taikos teismų tarptautiniams konfliktams spręsti ir net „valdininkų ir deputatų darbo apmokėjimo suliginimo su fizinio darbo apmokėjimu“. Taip pat čia suformuluoti ir tokie socialiniai reikalavimai, kaip nemokamos medicininės pagalbos, „neapmokamų vaistų bei laidotuvių“, progresyviųjų mokesčių pelnui ir turtui, visų tiesioginių mokesčių panaikinimo, be to, „iš palengvo siaurinti teises palikti turtus įpėdiniams“.

Po to buvo išdėstyti „apgynimui ekonomiškų reikalų darbininkų luomos“ skirti reikalavimai: darbo dienos sutrumpinimo, „nepertraukiamo poilsio bent 36 valandas per savaitę kiekvienam darbininkui“, darbo užmokesčio minimumo bei jo suliginimo tiek vyrams, tiek moterims, darbo higieninių sąlygų pagerinimo, socialinės apsaugos, darbo saugos, darbo inspekcijos, darbo biržos, darbininkų sekretoriato įstatymų, streikų laisvės bei darbininkų judėjimo teisės pripažinimo, taip pat valstybinio ekonominių procesų reguliavimo – priežiūros reikalavimai. Užbaigiama visa tai tipišku to meto socialdemokratų siekiu – „pajėmimo iš palengvo į draugijos (visuomenės – G. M.) valdymą: žemės, produkcijos įrankių ir komunikacijos dalykų“, tai yra palaipsnės gamybos priemonių socializacijos reikalavimu⁷.

Taigi, 1896 m. LSDP programoje buvo keliamas ne tik atsiskyrimo nuo Rusijos bei Lietuvos valstybingumo reikalavimas, bet pateikta ir tam tikra valstybingumo socialinio-politinio turinio vizija su aiškia ir net radikalia demokratinės santvarkos įtvirtinimo programa. Žvilgsnis į visą programą leidžia teigti, kad ją galima pavadinti marksistinės visuomenės raidos analizės bei kovos už socialinį ir nacionalinį išsivadavimą programa.

7. Programas lietuviškos socialdemokratiškos partijos. p. 9 – 12.

STEPONAS KAIRYS (1879 –1964)

Steponas Kairys 1917 m., LCVA.

Ilgametis istorinės LSDP lyderis ir ideologas, vienas žymiausių XX a. pradžios lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimo veikėjų, XX a. pirmos pusės Lietuvos politikų bei lietuvių politinių veikėjų emigracijoje po Antrojo pasaulinio karo.

Gimė valstiečių šeimoje, Ukmergės apskrityje. Mokėsi Šiaulių gimnazijoje, Peterburgo technologijos institute. Dar būdamas studentu, 22 metų amžiaus tapo vienu iš LSDP lyderių, ir, išskyrus kelerių metų tarpą, išliko juo visą savo gyvenimą. Vienas pagrindinių partijos programų, atsišaukimų, brošiūrų ir įvairių kitų LSDP politinių tekstų rašytojų. Pagrindinis LSDP ideologas. Įvairių LSDP laikraščių bei žurnalų vyr. redaktorius.

1905 12 04–05 Lietuvių suvažiavimo vienas iš vicepirmininkų, vienas pagrindinių suvažiavimo nutarimų autorių. 1917 09 18–22 vykusios Lietuvių konferencijos faktinis pirmininkas bei vienas iš politinės rezoliucijos autorių. Išrinktas į iš 20 narių sudarytą Lietuvos Tarybą bei jos pirmuoju vicepirmininku. Kartu su kitais trimis kairiaisiais suvaidino svarbų vaidmenį priimant istorinį 1918 02 16 Lietuvos Tarybos nutarimą, žinomą kaip Lietuvos Nepriklausomybės Aktas.

S. Kairys pasitraukė iš Lietuvos Tarybos darbo po to, kai ši viršydama jai suteiktus įgaliojimus paskelbė Lietuvą monarchija ir išrinko Lietuvai karalių. 1918 m. pab. S. Kairys buvo vienas savivaldybių kūrėjų, Utenos apskrities Tarybos valdybos pirmininkas. 1919 04 12–10 04 Tiekimo ir maitinimo ministras IV Lai-kinojoje Lietuvos vyriausybėje. 1920–1926 m. St. Seimo bei I–III Seimų narys, 1926 m. – III Seimo pirmasis vicepirmininkas. Po 1926 12 17 perversmo S. Kairio politinės veiklos galimybės buvo apribotos.

Šalia politinės veiklos dar pasireiškė kaip gabus inžinierius. 1923–1938 m. dirbo Kauno miesto savivaldybės Vandentiekio ir kanalizacijos skyriaus vedėju, vadovavo vandentiekio ir kanalizacijos atnaujinimo darbams. Taip pat nuo 1923 m. dėstė inžinerinius dalykus Lietuvos (vėliau Vytauto Didžiojo) universitete. Nuo 1939 m. – profesorius, 1940 m. – garbės daktaras, 1941–1943 m. Statybos fakulteto dekanas.

Antrojo pasaulinio karo metais antinacinės ir antisovietinės lietuvių rezistencijos veikėjas. 1943–1945 m. – pirmasis Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto – VLIK'o pirmininkas. Po Antrojo pasaulinio karo Juozo Kaminsko pavarde gyveno Vokietijoje bei JAV, aktyviai dalyvavo į Lietuvos išlaisvinimą nukreiptoje išeivijos politinėje veikloje, buvo griežtas bolševizmo ir SSRS kritikas. Parašė 2 toms atsiminimų. Mirė Niujorke. 1996 m. perlaidotas Lietuvoje.

1896 m. LSDP programos teorinis pagrindimas, anot ilgamečio LSDP lyderio Stepono Kairio, buvo „grynai marksistinis, koks buvo pas vokiečių ar austrų socialdemokratų“, ir iš to „aiškėjo visiškas programos autorių susiorientavimas į vakarus“, kur „buvo ieškoma Lietuvos ūkyje vykusių pasikeitimų išaiškinimo ir veiklai sektinų pavyzdžių“, o programos minimum turinys buvo „išdėstytas remiantis išaugusio Vakaruose socialistinio judėjimo patyrimu“⁸.

Ir iš tiesų 1896 m. LSDP programa buvo parengta remiantis Vokietijos socialdemokratų partijos (VSDP) 1891 m. Erfurto programa, taip pat II Internacionalo kongresų nutarimais ir lenkų socialistinių partijų LKSD bei LSP programomis. Tad tiek pats LSDP 1896 m. programos tekstas, tiek jos kilmės šaltiniai tik dar kartą paliudija istorikų išsakytas mintis, kad LSDP buvo „tarptautinės prigimties partija“. Pažymėtina, kad LSDP įkūrimas 1896 m. buvo susijęs su lietuvių socialdemokratų noru būti savarankiškai atstovaujamiems II Internacionalo kongrese Londone. Tačiau LSDP turėjęs atstovauti JAV lietuvių socialistas J. Šliūpas į šį kongresą nenuvyko.

Baigiant aptarti 1896 m. LSDP programą dar pažymėtina tai, kad išskyrus pagrindinio jos politinio reikalavimo ir su tuo susijusių programos priedų formulavimą (ir priedų skaičių), likusioji didžioji LSDP programos dalis – teorinė bei konkrečių politinių ir ekonominių reikalavimų dalys – XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje ir Pirmojo pasaulinio karo metais, o iš dalies ir Lietuvos Respublikos pradiniu laikotarpiu, beveik nesikeitė.

O štai pagrindinio politinio reikalavimo formuluotė buvo koreguojama. Jau 1897 m. LSDP suvažiavime po aštrių diskusijų buvo priimta nauja partijos programos redakcija. Dėl Lietuvos politinės ateities čia buvo pateikta tokia formuluotė: „Laisvanoriška kraštų federacija su liaudies savivalda leidžiant įstatymus ir valdant valstybėje, krašte, provincijoje ir valsčiuje...“⁹. Nors galime rasti vertinimų, kad 1897 m. suvažiavime lietuvių socialdemokratai atsisakė atsiskyrimo nuo Rusijos siekio, tačiau iš tiesų 1897 m.

8. Kairys S. *Lietuva budo*. New York, 1957, p. 275.

9. Skyc program Litewskiej social-demokratycznej organizacji // LMAB RS. F. 64–58. L. 5.

programos formuluotė dėl Lietuvos ateities buvo ne visai aiški. Nes, pavyzdžiui, kaip matyti iš vėliau pateiktos A. Moravskio interpretacijos, minima „laisva federacija“ turėjo susidėti iš tautų, atsiskyrusių nuo Rusijos.

Tokią interpretaciją turėtų paremti ir 1898 m. socialdemokratų atsišaukimuose iškeltas „Lietuvos autonomijos, paremtos laisvos federacijos ryšiais su tomis kaimynų tautomis, kurios pripažins Lietuvai tą autonomiją“, reikalavimas. Šis reikalavimas buvo pakartotas ir 1899 m. gegužės mėnesį įvykusiame LSDP IV suvažiavime.

Pastebėtina, kad žodis „autonomija“, kuris tuo metu buvo suprantamas kitaip nei 1906–1907 m., neturėtų klaidinti. Matyt, jis čia buvo suprantamas taip, kaip buvo išaiškintas 1905 m. LSDP VI suvažiavimo nutarimuose, kur buvo pažymėta, kad „kilus nesusipratimui dėl žodžio „autonomija“ susivažiavimas paaiškina, kad reikalaujamoji dabar ir pirmą politiškoji Lietuvos autonomija suprantama buvo taip, kaip yra pasakyta mūsų programoje dabar: demokratiška Lietuvos Respublika, liuosu noru susidedanti su kaimyninėmis tautomis federacijos sąryšiu“¹⁰. Iš tokio paaiškinimo išplaukė išvada, kad jei Lietuva į federaciją turėjo jungtis savo noru, tai ji pirmiausiai turėjo įgyti nepriklausomybę ir tik tada, kaip tai numatyta 1898 m. formuluotėje, rinktis partnerius, su kuriais galėtų užmegzti federacinius ryšius.

Vladas Sirutavičius (1877 – 1967) vienas iš LSDP lyderių XX a. pr., vienas iš lietuvių socialdemokratų veikėjų Pirmojo pasaulinio karo bei 1919 metais, vėliau Steigiamojo Seimo narys, inžinierius, pramoninkas.

10. Kairys S. *Lietuva budo*, p. 342–343, 409.

1902 m. pradžioje LSDP V suvažiavimo rezoliucijoje buvo nurodyta, kad LSDP, pripažindama kiekvienai tautai teisę spręsti savo likimą, „stengsis sutverti demokratišką lietuvių respubliką sufederuotą su kaimyniškoms tautomis, esančioms ant to paties laipsnio visuomeniško ir politiškojo ūgio“¹¹. Tokia nuostata Rusiją, kaip labiau atsilikusių kraštą, eliminavo iš būsimos federacijos.

LSDP 1903 m. sausio konferencijoje vėl buvo pasisakyta už „darbininkų luomai pilną politišką laisvę“, „abelnų liaudies laisvę“ ir „tautišką lietuvių laisvę“, „duosiančią“ „demokratišką Lietuvos respubliką“, „sujungtą su tokiomis pat kaimyniškų tautų respublikomis“.

Pastebėtina, kad pastaroji frazė buvo minima ne visuose 1903 m. konferencijos nutarimuose, kuriuose buvo pasisakoma už „laisvą demokratišką respubliką“¹².

Augustinas Janulaitis (1878 – 1950) vienas iš LSDP lyderių XX a. pr., taip pat ir Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse bei jo pradžioje. Žymus teisininkas ir istorikas.

1903 m. vienam iš to meto LSDP lyderių A. Janulaičiui suformulavus „nepri gulmingos Lietuvos, lietuviškos respublikos“ siekį kaip greičiausią kelią „socialistiškai tvarkai“ įvykdyti, jis netrukus buvo imtas deklaruoti visos LSDP vardu¹³. 1903–1904 m. LSDP ne kartą ir ne du pasisakė už „nepriklausomos Lietuvos“, „demokratinės lietuvių respublikos“, „nepri gulmingos Lietuvos, lietuviškos respublikos“ siekį¹⁴. Reikia pažymėti,

11. Vilčinskas J. *Lietuvos socialdemokratija kovoje dėl krašto nepriklausomybės. Istorinė apžvalga*. London, 1985, p. 42.

12. Ten pat, p. 43, 46–47.

13. Merkys V. Lietuvos socialdemokratai ir nacionalinio išsivadavimo judėjimas (ligi 1904 m.). *Mintys apie Lietuvos komunistų partijos kelią*. Vilnius, 1989, p. 19.

14. Mitrulevičius G. *Lietuvos socialdemokratijos ideologinė-politinė raida 1914–1919 metai*, p. 238.

kad lietuvių tautiniame-visuomeniniame judėjime nei viena kita lietuvių visuomeninė-politinė jėga taip radikaliai dėl Lietuvos politinės ateities tuo metu nepasisakė. Tiesa, LDP 1902 m. programos projekte, kaip ir vėliau 1906 m. programoje, kaip už „tolimą partijos siekį“ buvo pasisakyta už „laisvą ir nepriklausomą kitoms viešpatystėms Lietuvą“, tačiau atsižvelgiant į egzistuojančias realijas artimiausiam laikotarpiui buvo pasisakyta už „politinę Lietuvos autonomiją etnografinėse ribose“ Rusijos sudėtyje¹⁵.

O būsimieji krikščionys demokratai tuo metu vadinami „sargiečiais“ dėl savo telkimosi apie laikraštį „Tėvynės sargas“, jo 1900 m. Nr.:12 vedamajame, parašytame Juozo Tumo – Vaižganto, „protestavo“ ne tik prieš socialistų veikimo formas ir metodus, ne tik prieš „socialistiskas svajones...“. Čia buvo rašoma, kad „sargiečiai“ „politišką Lietuvos neprigulmystę skaito už tusių svajonę ir priesz aną, isreiksztą neva Lietuvos Social – Demokratiszkos partijos iszleidžiamose knygelėse“ „atvirai protestuoja“ ir kad jie - „sargiečiai, o su jais visa konservativiszka lyg kaulų smagenų Lietuva, pripažįsta Rosijos Ciesorių už tikrą savo valdoną“ ir „nuo Rosijos nerūpinas skirtis...“. Paminėtina, kad ir 1905 m. Lietuvių krikščionių demokratų partijos (LKDP) programos projekte buvo „aiškiai pasakyta“, kad „nuo Rosijos skirties neketiname“ ir kad „nors tas ir be pasakymo žinoma, bet stambiais žodžiais tą išreiškiame, idant mūsų priešininkai negalėtų mums išmėtinėti to noro atsiskirti“¹⁶.

Taigi XX a. pradžioje V. Sirutavičiaus, S. Kairio ir A. Janulaičio vadovaujama LSDP buvo ne tik sudedamoji dalis lietuvių tautinio judėjimo, bet ir radikalausio jo dalis, tame tarpe ir požiūryje į Rusijos imperiją.

Kaip matėme pirmajam LSDP veiklos dešimtmečiui einant į pabaigą partijos programinėse nuostatose, jų formuluotėse „federacijos“ siekio akcentai silpnėjo, o nepriklausomos demokratiškos Lietuvos Respublikos siekis stiprėjo. Tiesa, vėlesniu Vinco

15. Miknys R. *Lietuvos demokratų partija 1902–1915 metais. Lietuvių atgimimo istorijos studijos. T. 10.* Vilnius, 1995, p. 32, 185–186, 72, 79, 199–201; Lietuvių atgimimo istorijos studijos. T. 3. Vilnius, 1991, p. 134–136.

16. Žr.: *Tėvynės sargas*, 1900, Nr.: 12, p. 4. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos. T. 3*, p. 331. Apie „sargiečių“ ir socialdemokratų santykius žr.: Kairys S. *Lietuva budo*, p. 357–367. Čia ir kitose vietose citatų kalba netaisyta.

Kapsuko tvirtinimu, LSDP laikraščio „Darbininkų balsas“ redakcija „ir federacijos reikalavimą suprato kaip nepriklausomybės reikalavimą“, nes juk „be nepriklausomybės negali būti laisvo, be prievartos susidėjimo „liuosu noru“ vieno krašto su kitu“¹⁷.

Ne veltui vėliau buvę socialdemokratai tapę komunistais – Vincas Kapsukas ir Zigmas Angarietis, o paskui juos ir visa komunistinė historiografija aršiai kritikavo XIX a. pabaigos – XX a. pradžios LSDP dėl jai būdingo Lietuvos atsiskyrimo nuo Rusijos ir valstybingumo siekio. Jie traktavo šį LSDP „separatizmą“ kaip „reformizmo“, „oportunizmo“, „social-patriotizmo“, „buržuazinio nacionalizmo“ „LSDP eilėse reiškiamą“, kaip LSDP „ryšių su smulkiąja buržuazija išraišką“ ar net „buržuazinio LSDP pobūdžio“ pasireiškimą¹⁸. Tačiau tai tik komunistinis požiūris. Pačių socialdemokratų, arba bent jau nemažos jų dalies, požiūriu, atskirų tautų nepriklausomybės – savo valstybingumo siekis neprieštaravo proletariato siekiams.

Įvairių istorikų vertinimais, 1905 m. Lietuvoje prasidėjus „tautinei revoliucijai“ LSDP jos metu buvo aktyviausia, „veikliausia“ ir „labiausiai politinių įvykių tėkmę lemiančia“ politinė jėga, „įtakingiausia Lietuvoje organizacija“¹⁹. Kita vertus, revoliucijos metai parodė, kad atskiros nepriklausomos Lietuvos Respublikos siekis, bent jau programinių siekių formulavimo forma, dar nebuvo stabilus.

Revoliucijos pralaimėjimas sudavė stiprų smūgį tiek LSDP kaip organizacijai, tiek ir jos veiklos galimybėms ir įtakai visuomenėje bei atsiliepė ir programinėms nuostatoms. 1907 m. LSDP VII suvažiavime buvo pasisakyta už formuluotę, pagal kurią LSDP „savo politiškuoju programu stato: demokratiškąją respubliką ir politiškąją Lietuvos autonomiją“²⁰. Šį kartą tai reiškė, kad LSDP pasisakė už Lietuvos autonomiją Rusijos sudėtyje.

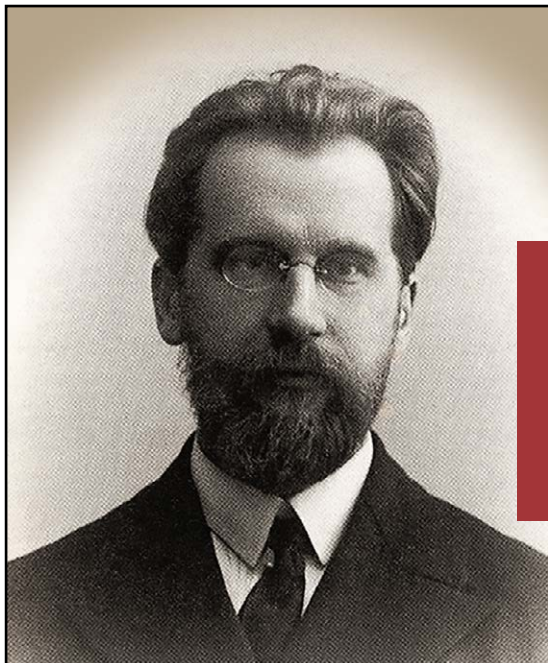
17. Mitrulevičius G. *Lietuvos socialdemokratijos ideologinė-politinė raida 1914–1919 metai*, p. 238–239.

18. Ten pat, p. 88–138, 392–415 ir kt.

19. Ten pat, p. 246–252.

20. Kairys S. *Tau, Lietuva*. Boston, 1964, p. 226–229, 388.

Šis 1907 m. LSDP politinės programos pokytis, anot S. Kairio, buvo nulemtas 1905 metų Rusijos revoliucijos žlugimo, kuris „pakirto kojas ne tik kovai už laisvę, bet ir politiškai partijos programai: gal ne tiek dėl naujo pamatavimo, kiek dėl nepasitikėjimo demokratijos jėgomis, nematant kitokio kelio laimėti, kaip suvienijus viso Rusijos proletariato pastangas“²¹. Tokiu programiniu reikavimu dėl politinės Lietuvos ateities LSDP vadovavosi iki Pirmojo pasaulinio karo.

Mykolas Biržiška (1882 - 1962) Vasario 16 – osios Akto Signataras, žymus politikos, mokslo ir kultūros veikėjas, vienas iš LSDP lyderių prieš Pirmąjį pasaulinį karą bei 1914 – 1917 m.

21. Ten pat. p. 410.

IV laikinasis Lietuvos Ministrų kabinetas (1919 04 12 – 1919 10 07). Socialdemokratai: antras iš kairės sėdi J. Paknys, antras iš dešinės S. Kairys. Kaunas, 1919 m. LNM.

2 | SOCIALDEMOKRATŲ VAIDMUO (AT) KURIANT LIETUVOS VALSTYBĘ (1914–1919 M.)

Pirmojo pasaulinio karo pradžia bei Vokietijos įvykdyta Lietuvos okupacija lėmė tai, kad čia likusiems lietuvių socialdemokratams, kurių būklė dar nuo prieškario laikotarpiu, organizacinės bei politinės veiklos galimybių ir aplinkybių požiūriu, buvo sudėtinga, susidarė prielaidos pakoreguoti savo politines programines nuostatas dėl Lietuvos ateities. Jos atsirado greitai tapus aktualiu politinio Lietuvos likimo svarstymui.

Lietuvoje veikę LSDP nariai, prognozuodami karo nulemtų Europos politinio žemėlapio pokyčių galimybę, atsisakė 1907 m. programinės formuluotės ir labai aiškiai ir, matyt, šiek tiek (nežymiai) anksčiau bei radikaliau už kitas Lietuvoje tuo metu pasireiškusias lietuvių politines jėgas nutarė „viršiausiu Partijos siekimu pastatyti Nepriklausoma Demokratinė Lietuva“. Santykių su kitomis šalimis klausimas buvo paliktas atviras, nors ir buvo „siekiama to, kad susipratus su šių demokratija bendrai kovai laisvei įgyti

Be dienos klausimų iškilo betgi greitai laiku politiško Lietuvos likimo klausimas, ir besant rusams Lietuvoje buvo pradėta jis svarstyti ir mėginta risti. Kuomet tas klausimas buvo ilgesni laika debatotas slausienų organizacijų tarpe, buvo pasistengta, prieš pat rusams patraukstant, suaukšti Partijos konferencija, kad joje nustatyt, tarp kitko ir politiškieji Partijos lozungai atsimainsioms sąlykoms. Dėl visuotinės sutirties ir pasunkėjimo susiešimo konferencija įvyko tik išdalies ir tik išdalies davė atsakymą į svarbiausį dienos klausimą.

Tuomet betgi buvo konferencijos patvirtinta, kad nors negalima iš anksto pamatyti, kaip karo pabaigoje susidarys valstybių santykiai, politiškieji lozungai turi formuluoti Partijos siekimą prie kuo plačiausios politiškos laisvės, nežiūrint to, ar Lietuvai lemia pasilikti prie Rusijos, ar su ja persikirti.

Pralaidus tris mėnesius tas klausimas išnaujo iškilo skiltėn, o šiandien jis atstojo visų kitų prieškalyje — tiek mūsų Partijos darbe, tiek Lietuvos visuomenės gyvenime. Tas klausimas nustato Partijos veikimą net kitais atvejais. Reikia pasakyti, kad šiuo metu Partijai sunku buvo tiek susivarkyti, kad dabar ji būtų galėjusi duoti formaliu teisuot atsakymą politiškus lozungus turiant. Sąlygos neleidė sudaryti bent kiek platesnės konferencijos, ir todėl Centro Komitetas padarė, ką galėdamas: sukvietė atstovus vietinių organizacijų, kiek jų buvo galima dar surinkti, ir papildė susirinkimą žymesniais Partijos darbe draugais. Ta konferencija, duodama interpretaciją politiškam Partijos programui, rėmėsi jau nebe formules, kaip ją yra nustatę Krokuvės suvažiavimas, bet programo dvasios. Partijos programas, siekia Lietuvai laisvą demokratiką suredimo, nustatė Partijos atsiradimo pradžioje demokratikos respublikos formą, federacijos ryšius susijungusios su kaimynų šalimis. Žlugusi 1905 metų Rusijos revoliucija pakvito kojos ne tik kovai su laisve, bet ir politiškam Partijos programui: gal ne tiek dėl naujo pamatavimo, kiek dėl nepasitikejimo demokratijos jėgomis, nemamti kitokio kelio laimėti, kaip suvienijus visą Rusijos proletarijatą pastangas. Partijos programo demokratikos sufederuotos respublikos vietą užėmė politiška Lietuvai autonomija su plačiausiomis teisėmis savarankiai tvarkyti krašto gyvenimą.

Dabartinis karas iš pamato išgriovė senosios Lietuvos santykius ir suvėrė visai naują padėjimą. Dabar mažai kas tiki, kad rusai įveiktų vokiečius ir ginklu jos išvartų iš Lietuvos; negu Rusijos taktininkai; negu pati ekonomikai savaranki Vokietija karo pabaigoje turėtų, apveiktą, išiešioti užimty plotų ir atiduoti, tarp ko-kita, ir Lietuvą.

Tačiau niekur nesimato Lietuvoje kokio gyvenimo noro sumeigti naujakutei su Rusija ryšiai. Pritirtas ir caro vyriausybės pripaaidimas, ir verginės Lietuvos gyvenimo visose jo srityse šiandien pasiekia toja Lietuvos darbininkų ir valstiečių akys ir verčia juos, nežiūrint sunkaus vokiečių šeimininkavimo, kaskart vis greičiau pasiekti negara nuo Rusijos.

Vadinamos rusų orientacijos žmonių turime Lietuvoje skaišiumi: bet jie nesudaro mūsų gyvenime jokios platesnės ar siauresnės visuomenės grupos. Tai reti žmonės tiek liaudies tiek ypač inteligentijos tarpe.

Visi tie pripydymai ir motyvai, kuriais Partija kitados pamatavo reikalą Lietuvai laisvą, demokratiką ir savaranki politiską suredimo, šiandien ne tik nemustoj savo turinio ir svarbos, bet dar įgyja ypatingo gyvumo ir prasmės — viena, dėl gresiamojų pavojus mūsų laisvę iš Vokietijos pusės, antra, dėlto, kad karo bėgis, ypač įėjus jis dar ilgiau patvėrty, duoda vilijos susilaukti tokio susikovusio susilpimo ir tokios konjunktūros visoj Europoj, kurio Lietuvos demokratijai leistų gal ir pilnai realizuoti politiskus mūsų siekimus.

Kaip ten nebūtų, dabartinis istorinis momentas yra gal vienintelis ilgam laikui, kuomet galima tikėtis ir reikia siekti kuogiliausio permainų politiskame ir visuomeniskame mūsų krašto suredyme. Reikia siekti, nes sumažėjus pavojus iš Rusijos pusės padidino pavojų iš Vokietijos pusės: niekieno neabejojama, kad laimėjusi Vokietija be atodairos mėgintų prijungti Lietuvą ir išnaudoti ją savienos reikalam.

Be kultūrinio pavergimo, reikėtų tuomet laukti Lietuvos kolonizacijos, patirijimo paviekti konkurencijoj Lietuvos valstiečių, tuo keliu expropriuoti juos, varžyti vietinę pramoniją Vokietijos zaudat, vartyti, žodžiu, ekonominiu užkariavimo politiką, kuri rėis su kultūrine kova, ir sudarys tokias sąlygas politiskam, visuomenės ir ekonomiskam Lietuvos gyvenimui, kurios vers Lietuvos darbininkus ir uklinikus įsi-traukti sunkiausios kovos, kurioje grįžty demokratijos jėgos, o padėjimas menkai tegėrty. Tuo tarpu, pasiekus savarankį politiską būvimą, tuo pačiu būtų išgaustos tinkamos sąlygos normaliai plėtoties ekonomiam, visuomenės ir kultūriniam mūsų krašto gyvenimui, prie kurio Lietuva, kaip numo rodos, yra jau ryndusi ir net prisiręmus.

Sunku trumpai pamatuoti politiškieji Partijos lozungai, kurios jį šiandien iškelti, bet maždaug dėl ty motyvų tapo turata viršiausiu Partijos siekimu pastatyti **NEPRIKLAUSOMA DEMOKRATIKĄ LIETUVĄ**.

Santykių klausimas su kitomis šalimis, kaip Latvija ir Lenkija, tebestovi atviras, nors siekiama to, kad susipratus su jų demokratija bendrai kovai laisvei įgyti ir įgytaj laisvę atieityje sau garantuoti.

Nepriklausomas Lietuvos lozungas visųpirma tapo priimtas L. S. D. Partijos, o po jos greitai laiku prie to oblaio prisidėjo visos kitos Lietuvos visuomenės grupos. Kitokios susitvarkiusios orientacijos Lietuvoje nėra. Tik demokratų grupa koki laiką laikosi neaiškiai suformuluoto lozungo — savaranki Lietuvai, ršiantį betgi savo likimą su vidutines Europos likimu, — bet ir ta grupa šiandien pasisakė šalininke nepriklausomos Lietuvos, nepriklausomos ne nuo Rusijos, nei nuo Vokietijos, inkusios ton pusėn, kuri panorės tuos mūsų siekimus pripainti ir juos paremti.

Kadangi neturime legalės spandos, o įėjus ir butų, tai butų suapusta atširasios vokiečių cenzūros. Partija pradėjo veikti nelegaliai.

„Vieno vilniečio“ pseudonimu pasirašytas S. Kairio straipsnis „Lietuva gyvenamuoju momentu“ išspausdinto Chicagos lietuvių laikraštyje „Naujienos“ 1916 08 19, 21-22 fragmentas. Iš Kairys, *Tau, Lietuva*, Boston, 1964, p. 410-411.

ir įgytąją laisvę garantuoti“²².

Iškėlusį tokį siekį ir norėdama jį išpopuliarinti, tačiau negalėdama viešai veikti, LSDP nelegaliai platino atsišaukimus bei epizodiškai mėgino leisti nelegalią spaudą, kur buvo ne tik aiškiai pasisakoma už nepriklausomą demokratinę Lietuvą, bet ir buvo akcentuojamas būsimos valstybės demokratinės santvarkos reikalingumas, nurodoma, kaip ji turėtų būti sutvarkyta. Susiklosčiusioje situacijoje LSDP pakoregavo savo poziciją dėl bendradarbiavimo su kitomis lietuvių politinėmis srovėmis – anksčiau, taip pat ir karo pradžioje, ji laikėsi taktikos bendradarbiauti tik su kitomis socialistinėmis partijomis. Socialdemokratai įsijungė į bendras įvairių politinių srovių lietuvių visuomenines struktūras, skirtas tiek nukentėjusiųjų nuo karo šelpimui organizuoti, tiek politiniams klausimams svarstyti ir lietuvių reikalams atstovauti, dalyvavo bendruose įvairių srovių atstovų veiksmuose siekiant pagerinti Lietuvos būklę. Pavyzdžiui, 1916 m. liepos mėn. Steponas Kairys kartu su Antanu Smetona ir Jurgiu Šauliu dalyvavo „Rusijos pavergtų tautų lygos“ konferencijoje, kurioje lietuvių atstovų vardu pirmą kartą oficialiai buvo iškeltas „visiškos neapibrėžtos Lietuvos nepriklausomybės reikalavimas“²³.

Žinoma, tai, kad socialdemokratai dalyvavo bendrose akcijose su kitomis politinėmis srovėmis, nereiškė, kad dingo jų tarpusavio nesutarimai. Iš tiesų, socialdemokratai daugiau savo poziciją derindavo su dešiniaisiais veikloje, nukreiptoje į Lietuvos „svarbiausių politinių siekių populiarinimą užsienyje, siekiant paramos Europos ir pasaulio demokratiškųjų jėgų“²⁴.

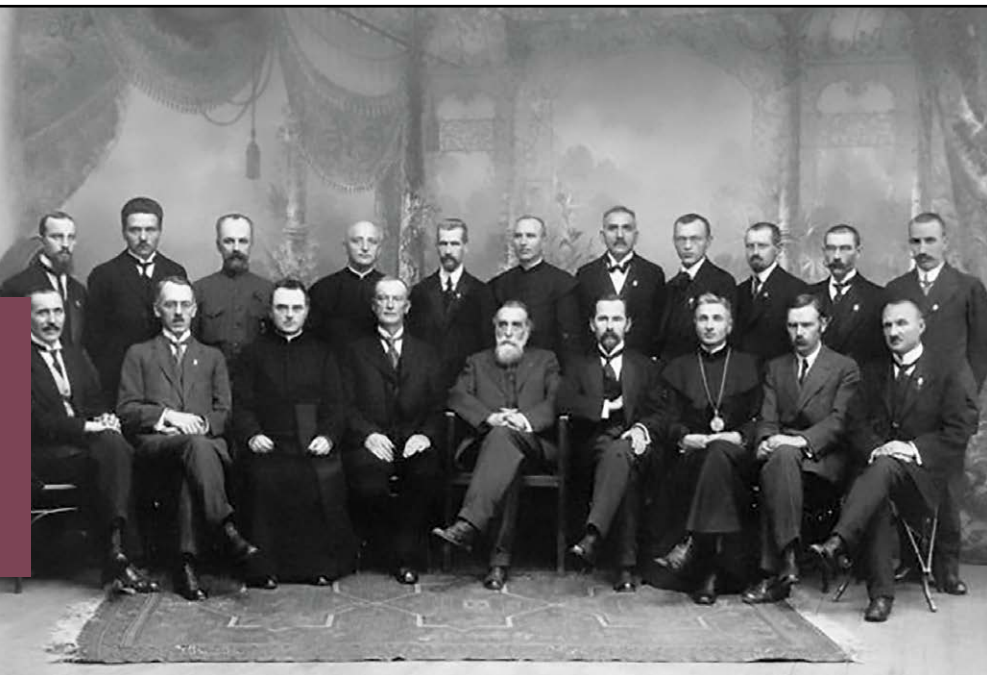
LSDP ir dešiniųjų santykiai vėl buvo paaštrėję 1917 m. pavasarį, tačiau ir tuomet jie visiškai nenutrūko, ir 1917 m. vasarą, iškilus tam tikros lietuvių atstovybės – Lietuvos Tarybos (toliau – LT) sukūrimo idėjai, socialdemokratai ją parėmė. Nors būdami už demokratinius rinkimus jie nesutiko su Organizacinio komiteto lietuvių konferencijai

22. Ten pat, p. 248–249, 411.

23. *Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918. Lietuvos nepriklausomos valstybės genezė*. Sud. E. Gimžauskas. Vilnius, 2006, p. 100–102.

24. Mitrulevičius G. *Lietuvos socialdemokratijos ideologinė-politinė raida 1914–1919 metais*, p. 291–302.

sušaukti prezidiumo siūlomą konferencijos dalyvių parinkimu kooptacijos principu, tačiau atsižvelgdami į tai, kad vokiečiai rinkimų neleis organizuoti, jie pasiūlė daryti „pusiau kooptaciją – pusiau rinkimus“ bei ragino „kviesti“ ne tik lietuvius, bet ir kitų tautybių „Lietuvą užjaučiančius“ žmones²⁵.

Lietuvos Taryba, Vilnius, 1917 m. rugsėjo 25 d. Socialdemokratai: 2-as iš dešinės pirmoje eilėje S. Kairys, 5-tas iš kairės antroje eilėje M. Biržiška. Fot. Aleksandra Jurašaitytė. LNM.

Socialdemokratai dalyvavo išrenkant Lietuvių konferencijos dalyvius ir aktyviai pasireiškė šios konferencijos darbo metu (1917 09 18–22). Svarstant jos bendrąją politinę rezoliuciją dėl Lietuvos ateities jie buvo griežtai nusiteikę prieš kokių nors santykių su Vokietija fiksavimą bei aiškiai pasisakė už Lietuvos nepriklausomybę, nors dėl vokiečių spaudimo rezoliucijoje ir reikėjo pažymėti, kad Lietuva sueis į tam tikrus santykius

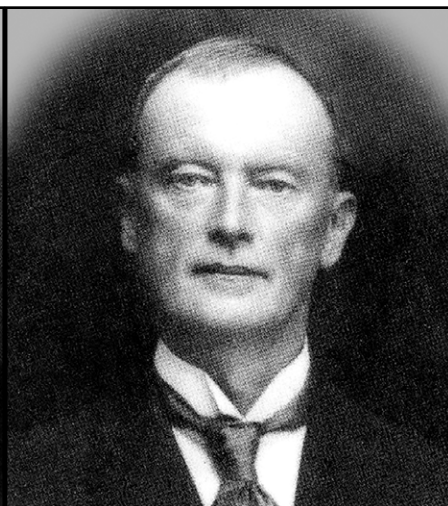
25. Apie socialdemokratų santykį su LT išrinkimu, jų darbą ir nuostatas LT žr. ten pat, p. 307–387.

su Vokietija. LSDP atstovai akcentavo Steigiamojo Seimo (toliau – St. Seimas) reikšmę, kuris išrinktas demokratiniais rinkimais tegali nustatyti tiek Lietuvos vidaus politinę santvarką, tiek ir santykius su kaimynais. Taip pat jie buvo už tai, kad rezoliucijoje dėl Lietuvos ateities turi atsispindėti ir požiūris į tautines mažumas, kurioms turėtų būti suteikta kultūrinė autonomija.

Socialdemokratai pritarė LT išrinkimui. Tačiau politinių srovių atstovams nepavykus susitarti dėl proporcingo jų atstovavimo LT, į ją iš pradžių tebuvo išrinkti tik du LSDP nariai, kartu ir apskritai kairieji – S. Kairys ir M. Biržiška. Po kilusios tam tikros kairiųjų ir dešiniųjų įtampas, dešiniams padarius tam tikrą kompromisą, į LT vietoje dviejų iš jos pasitraukusių kunigų buvo išrinkti dar du kairieji politikai: demokratas (socialistas liaudininkas) Jonas Vileišis bei socialdemokratams artimas Stanislovas Narutavičius. 1917 m. rugsėjo 24 d. į pirmąjį posėdį susirinkusioje LT S. Kairys buvo išrinktas pirmuoju LT vicepirmininku.

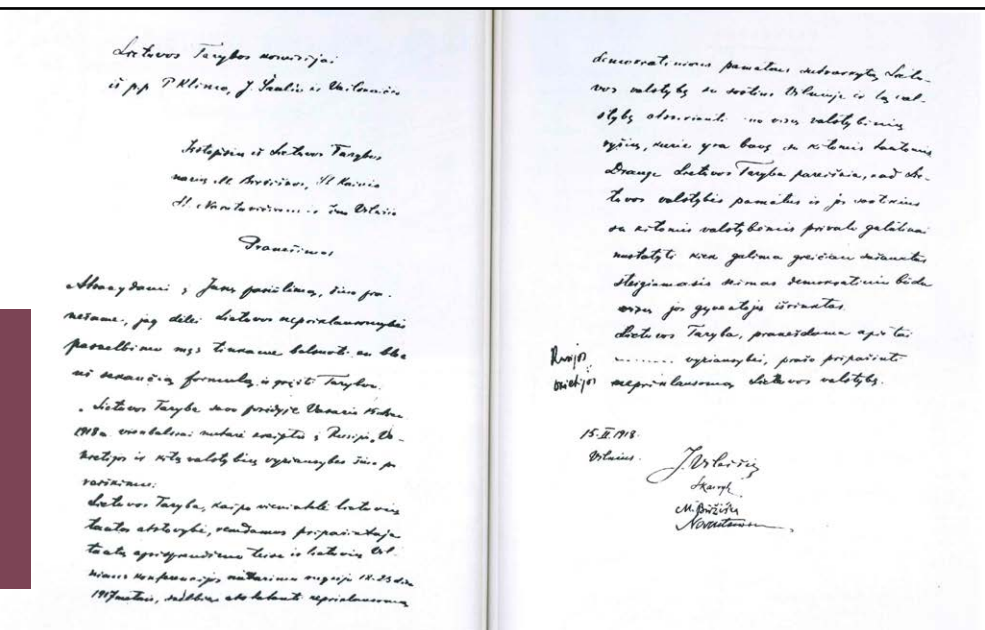

Jonas Vileišis (1872 – 1942) Vasario 16 – osios Akto Signataras, vienas iš Lietuvos Tarybos kairiųjų ketverto, vienas iš LSLDP lyderių 1918 m. pab. – 1919 m.

Stanislovas Narutavičius (1862–1932) Vasario 16 – osios Akto Signataras, vienas iš Lietuvos Tarybos kairiųjų ketverto.

LT kairiųjų ketveriukė buvo griežčiausia vokiečių aneksionistinių planų Lietuvoje priešininkė. Kairieji aiškiai pasisakė prieš 1917 m. gruodžio 11 d. LT nutarimą, deklaravusį ne tik atsiskyrimą nuo Rusijos bei nepriklausomos Lietuvos atkūrimą, bet ir jos „tvirtą, amžiną sąjungą“ su Vokietija keturių konvencijų būdu įtvirtintą.

Lietuvos Tarybos kairiųjų ketveto 1918 02 15 įteiktas Lietuvos Tarybos nutarimo dėl Lietuvos nepriklausomybės skelbimo tekstas, kurį Lietuvos Tarybos daugumai įsipareigojus priimti kairieji sutiko grįžti į Tarybos darbą.

1918 m. sausio 26 d., nesutikdami su LT daugumos, vadovaujamos A. Smetonos, nuolaidžiavimo Vokietijai politika, S. Kairys, M. Biržiška kartu su J. Vileišiu bei S. Narutavičiumi pasitraukė iš LT ir sutiko į ją grįžti tik tada, kai LT dauguma iš principo priėmė jų teikiamą Lietuvos nepriklausomybės deklaravimo projektą. Taigi socialdemokratų (apskritai kairiųjų) LT narių vaidmuo ir įnašas galutinai parengiant ir priimant 1918 m. vasario 16 d. Aktą (tokį, koks jis buvo paskelbtas) buvo gana didelis. Kaip rašė istorikas Z. Ivinskis, „dauguma pasidavė mažumai, ir vasario 16-os dienos aktas jau be konvencijų ir „amžino“ ryšio liko visų Tarybos narių vienbalsiai priimtas“.

Socialdemokratiai nuo 1917 m. lapkričio vidurio leido „Darbo balsą“, kuriame, nepaisant cenzūros, aiškiai pasisakė už nepriklausomos ir demokratinės Lietuvos Respublikos sukūrimą, pabrėžė tautinių mažumų teisių užtikrinimo joje būtinumą, protestavo prieš nedemokratiškumo apraiškas, jų požiūriu, dešiniųjų politinių srovių ideologinėse nuostatose ir veiksmuose, bei prieš lenkų dvarininkų siekius Lietuvą prijungti prie Lenkijos.

nuo nepriklausomybės akto teksto. Balsuojant, už S. Kairio pasiūlytą tekstą buvo 12 balsų, du susilaikė ir trys buvo prieš, jų tarpe A. Smetona. Be kitų, S. Kairio rezoliuciją palaikė kun. J. Staugaitis, kun. Petrulis, P. Klimas, Bizauskas, A. Stulginskis.

Tadlauc, kai Taryba ir vėl susirinko 1918.126, A. Smetona ir J. Saulys pasidė Tarybai naują formulę, kurioje tebebuvo pasidėjusiamas stoti už 4 konvencijas, bet galė buvo dar toks priedas: "Lietuvos Taryba, pranešdama apie tai Vokietijos vyriausybei, šiuo prašo pripažinti nepriklausomoms Lietuvos valstybė, kartu pareikšdama, kad galutinai nustatyti Lietuvos valstybės pamatus ir jos santykius su kaimyninėmis valstybėmis privalo Steigiamasis Lietuvos seimas.

Už tā "dekoruotų konvencijų" rezoliuciją, nežinanti logikų joje priestauravimų, balsavo 12, susilaikė 3 ir buvo prieš. Prieš balsavo: S. Kairys, M. Biržiška, J. Vileišis, S. Narutavičius ir A. Stulginskis. Po to S. Narutavičius, J. Vileišis, M. Biržiška ir S. Kairys iš Tarybos pasitraukė, ir tik 1918.2.15, ~~1918.2.15~~ dauguma priėmė nepriklausomybės paskelbimo tekstą S. Kairio redakcijoje (be konvencijų), išsijusieji grįžo Tarybon, ir sekandą dieną aktas buvo paskelbtas. P. Klimui padariusi tekste vieną kitą redakcingą pataisą.

Tad iš prof. Z. Ivinskio tiekiamų duomenų Tamsta, Gierm. Redaktoriaus, matas kad S. Kairys gali pretenduoti būti nepriklausomų bėbė akto teksto autorium. Negali to "nuopelnu" savintis pats vienas, nes Tarybų patiektais akto tekstas buvo visos "opozicijos" patvirtintas. Pagaliau, ne tiek jau buvo sunku surašyti akto teksto projektas, kiek paveiktį Tarybos daugumą, kad ryžtųsi skelbti "Svarią nepriklausomybę" ir dėl to teko S. Kairiui kiti daugumą gincyti, kaip kam kitam.

Apie karaliaus Mindaugo II-jo rinkimų motyvus norėčiau su Tamsta, Gerb. Redaktorium, pakalbėti kitą kartą.

Pakalbinkime draugus ir kaimynus užsisakyti "Kelevis". Kaina metams 54.

Kas Vasario 16-sios autorius?

"Drauge" īss; ausdinus J. Prunskio pasikalbējums su kan. Sauli, kuriame buvo palietas ir Lietuvos nepriklausomybės paskeibimo klausimas, kilo kai kurių arbėjū, todėl tuo reikalu buvo krepintis j prof. S. Kairį ir paprašyta atsakyti: Ar jis skaitė tą pasikalbėjimą? Ar teisingai yra prel. Saulys ten pasakęs, kad nepriklausomybės aktą bus sureadavęs Petras Klimas, o jau visokias pataisas nešę kiti Tarybos nariai? Ir pagaliau kokie buvo Uracho rinkimu motyvai?

Prof. Steponas Kairys atsiuntė šitokią atsakymą:—Škaičiau, Gerb. Redaktorau, nors su "Draugu" susitinku retokai. Iš to skaitymo darau išvadą, kad ypac mūsų amžiuje labai nedraugų pastikėti savo atmintimi. Todėl gerai padarė ir prel. K. Šaulys pasakydamas, kad akta bus rodo surašęs P. Klimas. Buvo vis tik ne taip, ir aš būnu laimingesnis už prelatą, kad, atsakydamas į Tams-

du. Kartu buvo prašoma, kad Vokietijos vyriausybė pripažintų nepriklausomą Lietuvą, tuojau ją paskelbų. Tam įsipareigojimai amžinai suristi Lietuvai su Vokietija buvo griežtai priešinę bent keturi Tarybos nariai: S. Narutavičius, J. Vileišis, M. Biržiška ir S. Kairys. Nežinūrį visų ikišiolių teigimų, man ir šiandien dar galvoje, kad tų keturių narių nebuvo parašo ir po minėtų dokumentų.

Reakcija prieš vokiečius
gruodžio 11 dieną įteiktą
dokumentą prasidėjo jau
traukinio vagonė. Tarybos
nariai grįžtant iš Kauno
Vilniui ir atstovai labai spar-
čiai ne tik minėtų 4 narių
tarpe. Toliau iš Tamstai
tiesių duomenis vien iš
prof. Z. Jvinskio straipsnio.

1918^a metų sausio 8 dienos T. Tarybos posėdyje gruodžio 11 dienos nutarimui panaikinti S. Kairys pasiūlė Tarybai formulę:

Prie protokolo Nr. 61
[19]18.II.15 rytą
Lietuvos Tarybos Komisijai
iš p. p. P. Klimo, J. Šaulio
ir Vailokaičio

Išstojusių iš Lietuvos Tarybos
narių M. Biržiškos, St. Kairio,
St. Narutavičiaus ir J. Vileišio

PRANEŠIMAS

Atsakydami į Jūsų pasiūlymą, šiuo pranešame, jog dėl Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo mes [su]tinkame balsuoti en bloc už sekančią formulą ir grįžti Tarybon.

„Lietuvos Taryba savo posėdyje vasario 15 dieną 1918 m. vienbalsiai nutarė kreiptis į Rusijos, Vokietijos ir kitų valstybių vyriausybes šiuo pareiškimu:

Lietuvos Taryba, kaip vienintelė lietuvių tautos atstovybė, remdamos pripažintą tautų apsisprendimo teisę ir lietuvių Vilniuje konferencijos nutarimu rugsėjo 18–23 dien. 1917 metais, skelbia atstatanti nepriklausomą demokratinius pamatais sutvarkytą Lietuvos valstybę su sostine Vilniuje ir tą valstybę atskirianti nuo visų valstybinių ryšių, kurie yra buvę su kitomis tautomis. Drauge Lietuvos Taryba pareiškia, kad Lietuvos Valstybės pamatus ir jos santykius su kitomis valstybėmis privalo galutinai nustatyti kiek galima greičiau sušauktas Steigiamasis Seimas, demokratiniu būdu visų jos gyventojų išrinktas.

Lietuvos Taryba, pranešdama apie tai Rusijos, Vokietijos vyriausybei, prašo pripažinti nepriklausomą Lietuvos valstybę“.

15. II. 1918. *J. Vileišis, S. Kairys, M. Biržiška, Narutowicz*. Vilnius

Išstojusių iš Lietuvos Tarybos narių M. Biržiškos, S. Kairio, S. Narutavičiaus ir J. Vileišio pranešimas (mašinėle spausdinta versija) Lietuvos Tarybos komisijai 1918 12 15. Lietuvos valstybės Tarybos protokolai 1917-1918. -Vilnius, 1991. -P. 207-208.

Juozas Paknys (1883 – 1948) vienas iš ryškesnių LSDP veikėjų 1917–1919 m.; darbo ir socialinės apsaugos ministras 4-oje Laikinojoje Lietuvos vyriausybėje. Vėliau žymus bankininkas.

raida ir politinės nuostatos dėl Lietuvos valstybingumo, esant itin ribotai šio teksto apimčiai, čia neaptariamos²⁶.

Neturint mintyje LSDP kurį laiką priklausiusių kai kurių lenkų socialistų tam tikrų nuostatų, apskritai tarp Vilniuje veikusių lietuvių socialdemokratų 1915–1917 m. didesnių skirtumų dėl ideologinių ir politinių partijos nuostatų nebuvo. Tačiau 1918 m. ir Lietuvos socialdemokratiname judėjime pradėjo reikštis rusiškojo bolševizmo veikiamą idėjinę ir politinę diferenciaciją. Tai lėmė, kad 1918 m. vasarą ir rudenį buvo sukurta Lietuvos ir Baltarusijos komunistų partija – LBKP²⁷. Visokeriopai remiama Ru-

sijos bolševikų LBKP 1918 m. rudenį plėtojo intensyvią veiklą Lietuvoje. Pažymėtina, kad socialdemokratijai likę ištikimi lietuvių socialdemokratai rašytinėje ir žodinėje komunistinėje propagandoje ir agitacijoje buvo itin aršiai puolami.

Pastarieji 1918 m. antroje pusėje „Darbo balse“ konceptualiai kritikavo ir neigiamai vertino rusiškąjį bolševizmą. Lietuvos politikoje šie socialdemokratai, nekeisdami savo principinių nuostatų, minimu laikotarpiu nepripažino LVT, reikalavo sušaukti naują viso krašto konferenciją, išrinkti naują LT, kuri savo ruožtu turėtų stengtis kiek galima greičiau organizuoti demokratinį Lietuvos St. Seimo rinkimus.

26. Apie tai žr. ten pat, p. 388–516.

27. LBKP 1920 m. buvo padalinta į LKP ir BKP. Apie LBKP susiformavimą žr. ten pat, p. 517–548.

Socialdemokratai nepripažino ir A. Voldemaro vadovaujamos 1-osios laikinosios Lietuvos vyriausybės sudarymo. Jie svarstė galimybę formuoti Lietuvos vyriausybę tik iš socialistinių partijų atstovų. Vėliau jie įsijungė į šių partijų derybas dėl Revoliucinės Lietuvos Tarybos kaip laikino aukščiausio valdžios organo suformavimo. Netrukus šios derybos transformavosi į derybas dėl Vilniaus Darbininkų atstovų tarybos (DAT) išrinkimo, kuriai iki Lietuvos darbininkų ir valstiečių tarybų atstovų suvažiavimo turėjo atitekti aukščiausia valdžia Lietuvoje. Būtent už tai 1918 m. gruodžio mėnesį pasisakė dauguma LSDP Vilniaus organizacijos narių su A. Domaševičiumi priešakyje.

Vis dėlto kiti LSDP nariai tiek Vilniuje, tiek kitose Lietuvos vietose (kai kur – Šiauliuose, Rokiškyje, Utenoje – jie vaidino svarbiausią vaidmenį organizuojant demokratines vietos savivaldybes) 1918 m. gruodį ir toliau pasisakė už tai, kad įvyktų nauja Lietuvos konferencija, turinti išrinkti naują LVT, arba pasisakė už tai, kad naują laikinąją Lietuvos valdžią sukurtų apskričių savivaldybių tarybų delegatų suvažiavimas. 1918 m. gruodžio pabaigoje kai kurie kiti ryškūs LSDP veikėjai įėjo į Lietuvos socialistų liaudininkų demokratų (LSLDP) lyderio Mykolo Sleževičiaus suformuotą 2-ąją laikinąją Lietuvos vyriausybę bei pradėjo dirbti besikuriančios Lietuvos valstybės valdžios struktūrose. Dėl to A. Domaševičiaus vadovaujamas LSDP sparnas nuo jų atsiribojo. Tačiau ir jis tuo metu nepripažino aukščiausia valdžia Vilniuje pasiskelbusios, čia tuo metu dar realiai neveikusios V. Kapsuko vadovaujamos, tik iš komunistų sudarytos, vyriausybės²⁸.

Socialdemokratų skilimas dar labiau sustiprėjo 1919 m. pradžioje. Vieni iš LSDP narių, kaip S. Kairys, J. Paknys ir kiti, tuo metu aktyviai dalyvavo Lietuvos valstybingumo atkūrimo procese. Tuo tarpu A. Domaševičiaus vadovaujama LSDP dalis, kalbėjusi visos LSDP vardu, 1919 m. sausį, priešingai savo dar 1918 m. gruodį skelbtam požiūriui, pripažino bolševikų Raudonosios armijos „atneštą“ V. Kapsuko komunistinę valdžią, bendradarbiavo su ja ir pagaliau paskelbė LSDP pavadinanti Lietuvos komunistų partiją – LKP (sukurdamą vadinamąją A. Domaševičiaus LKP) ir pasiūlė LBKP pradėti derybas dėl partijų susijungimo. Tačiau dėl įvairių priežasčių to neįvyko, o pati naujoji LKP greitai pakriko ir išnyko.

28. Apie LSDP nuostatus ir politinę laikyseną 1918 m. antroje pusėje žr. ten pat, p. 548–651.

Kovai prieš bermontininkus organizuotas partizanų štabas. Socialdemokratai : 2-as iš kairės pirmoje eilėje K. Bielinis, 1-as iš dešinės pirmoje eilėje V. Požela.

Po šių įvykių 1919 m. LSDP vardu toliau veikė tik ta grupė socialdemokratų (su J. Pakniu ir S. Kairiu priešakyje), kurie neigiamai vertino bolševizmą ir kurių atstovai įėjo į su bolševikais kovojusias M. Sleževičiaus vadovaujamas 2-ąją bei 4-ąją laikinąsias Lietuvos vyriausybes.

Paminėtina kad 1919 m. socialdemokratai aktyviai įsijungė į pasipriešinimą Lietuvos valstybei kėlusiam vadinamųjų bermontininkų puolimui. Žymūs socialdemokratų veikėjai Kipras Bielinis ir Vladas Požela kartu su santariečiu R. Skipičiu Šiauliuose įkūrė pasipriešinimo bermontininkams centrą – „Laikinąjį partizanų štabą“, kuriam patys vadovavo ir kuris vėliau tapo stichiškai prieš bermontininkus kilusio partizaninio judėjimo koregavimo štabu.

Dirbdami reikšmingą vaidmenį nepriklausomybės kovose suvaidinusioje 4-ojoje laikinojoje Lietuvos vyriausybėje ministrai socialdemokratai S. Kairys ir J. Paknys kartu aštriai kritikavo antidemokratiškus reiškinius apraiškas kuriamos Lietuvos valstybės gyvenime bei nuolat reikalavo greičiau organizuoti St. Seimo ir savivaldybių rinkimus. 1919 m. rudenį žlugus 4-ajai laikinajai Lietuvos vyriausybei, LSDP atstovai atsisakė įeiti į Ernesto Galvanausko vadovaujamą 5-ąją laikinąją Lietuvos Vyriausybę ir aštriai kritikavo jos bei LVT politiką.

1919 m. vasarą ir rudenį socialdemokratai pradėjo partijos organizacinio atkūrimo procesą. 1919 m. spalio 3 d. LSDP buvo užregistruota legaliai veiklai Lietuvos Respublikoje. Kaip partijos programa buvo užregistruota nauja 1896 m. programos redakcija²⁹.

Vladas Požela (1879 – 1960) vienas iš lietuvių socialdemokratų lyderių Rusijoje 1916–1917 m. pradžioje, LSDP CK narys prieš Pirmąjį pasaulinį karą ir po jo, vėliau Steigiamojo Seimo narys. Žymus teisininkas.

29. Apie LSDP raidą 1919 m. žr. ten pat, p. 652–752.

LSDP frakcija Steigiamajame Seime (nuo 1921 m.). Sėdi (iš kairės): S. Digrys, V. Čepinskis, K. Bielinis, K. Venclauskis, S. Kairys, V. Požela, E. Šukevičius; stovi (iš kairės) J. Daukšys, P. Šemiotas (Šemetas), J. Pakalka, A. Povylus, B. Cirtautas. LCVA.

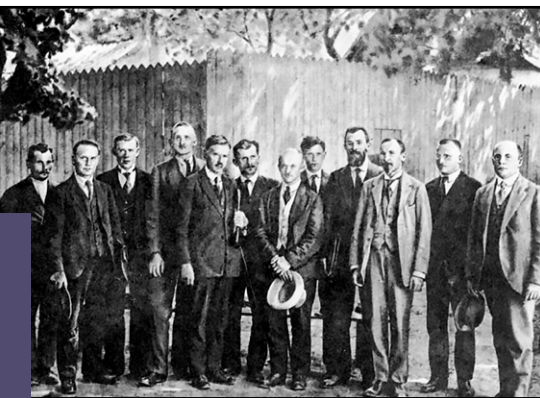

3 | SOCIALDEMOKRATIJA LIETUVOS VALSTYBINGUMO ĮTVIRTINIMO PROCESE (1920–1922 M.)

Nepaisant socialdemokratų reikalavimų, 1918–1919 m. galimybės sušaukti St. Seimo rinkimus nebuvo. Šie rinkimai įvyko tik 1920 m. balandžio 14–16 d. (Jie, beje, nevyko lenkų užimtame Vilniaus krašte.) Rinkimus laimėjo įtakingiausia tuo metu politinė jėga buvęs krikščionių demokratų blokas – KDb, gavęs 317,3 tūkst. rinkėjų balsų (iš 682 291 balsavusiųjų), ir 59 (iš 112 galimų) St. Seimo atstovų mandatus. Antrą vietą užėmė valstiečių liaudininkų blokas – VLb, kuris gavo 155,6 tūkst. rinkėjų balsų ir 29 mandatus.

Organizaciškai itin silpna, varžoma valdžios ir aršiai tarp darbininkų veikusių komunistų puolama komunistų LSDP gavo 87 051 arba 12,8 % rinkėjų balsų ir 13 (12,5 %) St. Seimo narių mandatų. Atsižvelgiant į visą kontekstą, rinkimuose ji pasirodė palyginti sėkmingai. Palyginimui, 1917–1918 m. lietuvių politiniame gyvenime svarbų vaidmenį vaidinusi prezidento A. Smetonos Tautos pažangos partija – TPP, gavusi tik apie 12 tūkst. balsų, St. Seimo atstovų mandatų negavo.

Steigiamojo Seimo socialdemokratų frakcija 1920 m.
Iš kairės: J. Daukšys, V. Požela, P. Šemiotas (Šemetas),
J. Plečkaitis, S. Kairys, V. Sirutavičius, A. Purėnas,
J. Pakalka, K. Lekeckas, V. Čepinskis, S. Digrys, B.
Cirtautas.

Tarp į St. Seimą išrinktų socialdemokratų buvo keletas žinomų tautinio išsivadavimo ir socialistinio judėjimų veikėjų, tarp jų ir tokių, kurie ir ateityje vaidins ryškų vaidmenį XX a. Lietuvos istorijoje (S. Kairys, Kipras Bielinis). Beveik pusė frakcijos narių buvo suimti ir kalinti carinės (vienas ir bolševikinės) Rusijos kalėjimuose³⁰.

LSDP atsisakė įeiti į KDb ir VLb valdančiąją koaliciją bei jos sudarytą vy-

riausybę (ir tapo griežta parlamentine opozicija), nepaisant to, kad į VLb įėjusios partijos, ypač nuosaikaus liaudinio (agrarinio) socializmo doktrina besivadovavusi LSLDP, buvo jai artimiausios politinės jėgos 1919 m.

30. Apie LSDP pasirodymą St. Seimo rinkimuose ir jos frakcijos narius žr. *Socialdemokratai Lietuvos Respublikos Seimuose*. Vilnius, 2006, p. 65–66, 105–109, 111–124, 136–140, 145–146, 155–156, 161–178, 184–194.

Savo radikalia retorika pasižymėjusioje deklaracijoje dėl naujosios Vyriausybės socialdemokratai pareiškė, kad jie „neis valdžion“ tol, kol nematys „galimybės naudoti ją darbo žmonių reikams...“. LSDP frakcija pareiškė, kad ji čia „atėjusi ginti darbininkų klasės reikalus“, kad „tam tikslui bus naudojama kiekviena proga ir galimybė...“³¹.

Tiek LSDP frakcijos deklaracijos tekstas, tiek jos pozicija svarstant 1920 m. birželio 10 d. priimtos laikinosios konstitucijos, tiek nuolatinės 1922 m. rugpjūčio 1 d. priimtos konstitucijos projektus, tiek jos narių pasisakymai, paklausimai ir teiktos interpelacijos rodo, kad socialdemokratai itin daug dėmesio skyrė radikaliai Lietuvos gyvenimo demokratizacijai. Pavyzdžiui, svarstant konstitucijų projektus socialdemokratai pasisakė už radikaliai parlamentinę respubliką, kur Seimas yra liaudies suverenios „valdžios ir galios reiškęjas“ ir kartu svarbiausia valdžios institucija, kur ministrais galėjo būti tik Seimo nariai, prezidento institucijos iš viso nebūtų, o visas šiai institucijai numatytas funkcijas atliktų Seimo pirminkas. Savo pasisakymą prieš prezidento instituciją jie grindė ne tik tuo, kad ji Lietuvai yra per brangi, bet ir tuo, kad ji prieštaravo „Seimo kaip suvereno valdžiai“, ir net kaip „antidemokratinga institucija“ prieštaravo demokratijai apskritai³².

Kipras Bielinis (1883 – 1965) žymus 1905 m. tautinės revoliucijos veikėjas, vienas pagrindinių istorinės LSDP lyderių tarpukaryje bei emigracijoje po Antrojo pasaulinio karo.

Matyt, kad to meto socialdemokratai ne visai adekvačiai vertino konstitucijų pro-

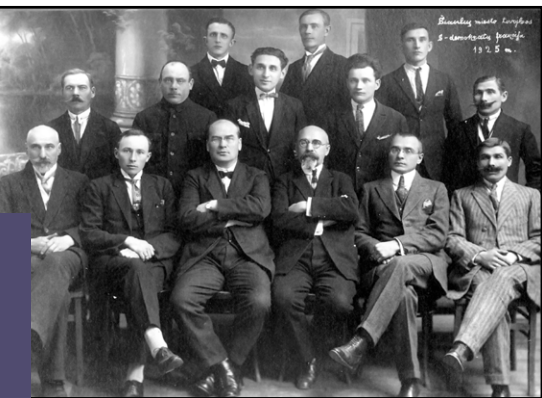
31. Ten pat, p. 67–68, 677–682. Plačiau žr. Mitrulevičius G. Socialdemokratų santykis su Lietuvos Respublikos demokratizacijos procesu Steigiamojo Seimo darbo metu 1920–1922 m. *Parlamento studijos*, Nr. 9, 2010, p. 79–124.

32. Žr. Mitrulevičius G. Radikaliai demokratinės respublikos vizija: Steigiamojo Seimo socialdemokratų frakcijos nuostatos priimant 1920 m. laikinąją ir 1922 m. nuolatinę Lietuvos Respublikos Konstitucijas. *Socialinių mokslų studijos: mokslo darbai*, 2014, Nr. 6 (3), p. 706–740.

jektuose numatytas prezidento institucijos galias. Šalia bendresnių veiksmų, kurie bus paminėti vėliau, to meto LSDP poziciją lėmė itin neigiamas 1919 m. Lietuvos patirties vertinimas. Taip pat to meto „laiko dvasia“ nulemta ką tik 1917–1918 m. įvykusių ne-demokratiškos monarchijų griūtis, taip pat demokratijos, radikaliai parlamentinėje, „prancūziškoje“, jos versijoje, išpopuliarėjimo.

Šie veiksniai, ideologinė tradicija ir „laiko dvasia“ suponavo ir kitas LSDP nuostatas, pavyzdžiui, pasisakymą už tai, kad Seimo ir savivaldybių tarybų rinkimai vyktų ne kas 3, o kas 2 metus, kad teisėjai „būtų liaudies renkami ir jos mainomi“, kad būtų panaikinti luomai, privilegijos, titulai ir ordinaai.

Socialdemokratai gynė ir toliau plėtojo dar savo 1896 m. programoje išdėstytus, taip pat ir kai kuriuos naujus „laiko dvasios“ nulemtus socialinius ir ekonominius reikalavimus, kurių turinys rodo jiems būdingą socialinės ir ekonominės demokratijos supratimą ir siekimą įgyvendinti ją praktikoje. Per šią prizmę socialdemokratai žvelgė ir į Lietuvai, kaip agrariniam kraštui, itin svarbaus žemės reformos įstatymo priėmimą.

Šiaulių miesto tarybos LSDP frakcija 1925 m. „Aušros“ muziejaus archyvas.

LSDP frakcija vedė tikrą kovą su antidemokratiniais reiškiniais Lietuvos gyvenime – visų pirma, su karo stoviu ir jo pasekmėmis – karo komendantų saviva-

liavimu, cenzūra, darbininkų judėjimo varžymu, jo veikėjų areštais, areštuotojų ir politinių kalinių mušimais. Ji gynė piliečių įsitikinimų laisvę, teisinės valstybės principus, Seimo narių, kaip Tautos išrinktų politikų, teises, buvo už tai, kad bažnyčia būtų atskirta nuo valstybės, politikos bei mokyklos, pasisakė už Amnestijos įstatymo priėmimą, už mirties baudmės panaikinimą, nuolat gynė tautinių mažumų teises.

VINCAS ČEPINSKIS (1871–1940)

Vincas Čepinskis 1919 m.

Žymus mokslininkas bei vienas ryškiausių socialdemokratų veikėjų St. Seimo laikotarpiu (1920–1922), švietimo ministras (1926), diplomatas (1919).

Gimė valstiečių šeimoje. Mokėsi Šiaulių gimnazijoje (baigė 1890). Studijavo fiziką ir chemiją Sankt Peterburgo universitete (1890–1894). Pusantrų metų dirbo žymaus chemiko D. Mendelejevo laborantu. 1897–1900 m. studijavo ir dirbo mokslinį darbą Ciuriche. 1902–1915 m. Liepojos komercijos mokyklos dėstytojas, vėliau – direktorius. 1916–1918 m. dėstė Sankt Peterburgo universitete. 1918 m. grįžo į Lietuvą, lapkritį dirbo Švietimo ministerijoje. Nuo 1918 12 31 dirbo diplomatinį darbą – buvo Lietuvos atstovas Latvijoje, 1919 m. – Jungtinėje Karalystėje.

Į politinę veiklą įsitraukė 1905–1906 m., tačiau vėliau dėl pedagoginių ir administracinių darbų iki pat grįžimo į Lietuvą jo nedalyvavo. 1918 m. grįžęs į Lietuvą aktyviai įsijungė į LSDP veiklą. 1920 m. išrinktas į St. Seimą. Jo nariu buvo visą kadenciją (1920–1922). Buvo vienas iš pagrindinių LSDP frakcijos kalbėtojų St. Seime apskritai bei pagrindinis svarstant konstitucijos, švietimo ir mokslo bei užsienio politikos klausimus. Vienas iš labiausiai išsilavinusių St. Seimo narių. Jo, kaip erudito ir intelektualo, kalboms buvo būdingas įvairiapusiškas klausimų nagrinėjimas, jos „imponuodavo šimtais ekskursų į istoriją, filosofiją, Šv. Raštą bei tiksluosius mokslus“. Anot istorikų, išsiskyrė kaip „didelis eruditas, tikras pozityvizmo amžiaus atstovas, humanistas giliąja prasme, tolerantas“. Parašė prieš bet kokią diktatūrą nukreiptus nemažos apimtys tekstus (pvz., „Demokratija ir diktatūra“ ir kt.) bei daug kitų politinio gyvenimo klausimams skirtų straipsnių.

Dar prieš išrenkant į St. Seimą, o ir būdamas jo nariu skaitė paskaitas Aukštuosiuose kursuose, vėliau jų pagrindu 1922 m. įsteigta Lietuvos universitete, kurio profesoriumi buvo išrinktas. Parašė pirmuosius lietuviškus fizikos bei fizikinės chemijos vadovėlius. Du kartus (1922 ir 1928) buvo išrinktas Lietuvos universiteto prorektoriumi ir tris kartus (1923, 1929, 1930) išrinktas Rektoriumi. Labai produktyvus mokslininkas, aktyvus mokslo populiarintojas.

Į aktyvų politinį gyvenimą neilgam buvo sugrįžęs tik 1926 m., kai po kairiųjų partijų pergalės III Seimo rinkimuose sutiko eiti švietimo ministro pareigas. Švietimo ministru jis buvo 1926 m. antroje pusėje, kartu kurį laiką (iki 1926 12 17 valstybinio perversmo) ėjo ir Ministro Pirmininko pavaduotojo pareigas. Siekė įgyvendinti savo jau iki tol propaguojamas švietimo reformos idėjas.

Žymūs LSDP veikėjai: sėdi (iš kairės) L. Purėnienė, S. Kairys ir V. Požela; stovi (iš kairės) A. Purėnas ir K. Bielinis. Kaunas, 1921 m.

Socialdemokratai iš KDb susilaukdavo kaltinimų, kad jie gina komunistus, kad už jų „stovi ar jiems diriguoja Maskva“ ir pan. Tačiau jie tokius kaltinimus griežtai atmesdavo. Jie neigiamai vertino ir smerkė rusiškąjį bolševizmą dėl 1918–1919 m. įvykių Lietuvoje, dėl demokratijos atmetimo ir antidemokratinų metodų kuriant socializmą, dėl represijų ir teroro Rusijoje, dėl „socialistinės Gruzijos okupacijos“ ir kt.³³

LSDP aiškiai neigiamai vertino ir LKP veiklą už „labai klaidingą ir darbininkams nepriimtina taktiką“, skatinančią „daryti dirbtines revoliucijas“, „stumiančią darbininkų judėjimą į klaidingus kelius“, prie „darbininkų jėgų išekvojimo ir suskaldymo“, prie „davimo progos“ Lietuvos valdžiai slopinti ir net „terorizuoti Lietuvos darbininkų judėjimą“ ir t. t.

Socialdemokratai kaltino komunistus ir dėl „begėdiškos demagogijos“ – dėl „tos šmeižto ir melo taktikos, kurios laikėsi komunistai savo spaudoj ir agitacijoje“ prieš LSDP. Dėl viso to socialdemokratai apibūdindavo komunistus kaip savo priešus iš kairės pusės ir, kaip teigė viename savo dokumente, „idėjinė kova su komunistais, su jų taktika darosi socialdemokratams vienas iš svarbiausiųjų uždavinių“.

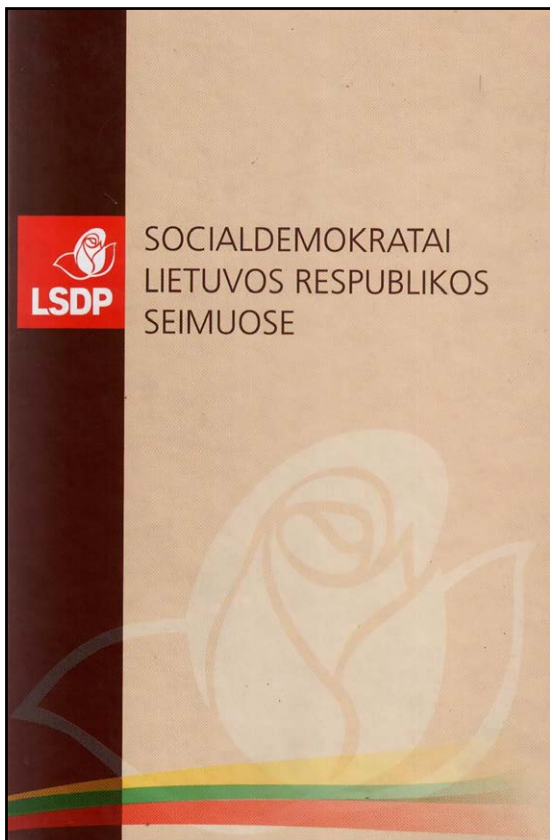
Tačiau socialdemokratai pabrėžė, kad jie „kovoja su komunistais ... tik „idėjiniai“ ir kad jie „kovoja su jų pažiūromis“, stengdamiesi „įtikinti Lietuvos darbininkus, kad komunistai klysta...“. Todėl LSDP nepritarė valdžios vykdomam kovos su komunistais būdui: „sodinimui jų į kalėjimus, teismų jų karo teismuose, taikymą jiems mirties bausmės“. Anot socialdemokratų, „Lietuvoje, jei ji nori būti demokratiškai sutvarkytas kraš-

33. Apie tai plačiau žr. Mitrulevičius G. Lietuvos socialdemokratų požiūris į rusiškąjį komunizmą 1919–1922 metais, *Gairės*, 2006, Nr. 5, p. 31–36; Nr. 6, p. 25–31.

tas, visiems turi būti duota liuosai dėstyti savo pažiūras”³⁴.

Visgi turint mintyje LKP santykį su šalies valstybingumu bei Sovietų Rusija, taip pat jos tuometinės veiklos ypatybes, matyt, galima teigti, kad pasisakydami iš esmės tik už idėjinę kovą prieš komunistus, socialdemokratai, ar bent jau nemaža jų dalis, ne visada adekvačiai vertino komunistų veiklą. Tačiau tokia jų pozicija nuosekliai išsirutuliojo iš jų pasisakymo už besąlygišką „gryną“ demokratiją.

Tokią jų politinę laikyseną lėmė tiek socializmo ideologinė-politinė tradicija, tiek vadovavimasis – tuo metu – viena iš radikalesnių, tačiau ne bolševikine, o „kairiaisocialistiška“ marksizmo interpretacija. Ne veltui 1921 m. vykusioje LSDP konferencijoje, neigiamai įvertinus III Internacionalą ir kritiškai įvertinus ir atkurtą II Internacionalą, buvo nutarta „remti“ vadinamąjį II ½ Internacionalą, sukurtą 1921 m. pradžioje Vienoje tų socialdemokratų partijų, kurios save vadino „revoliucinio socializmo“ šalininkėmis ir kurios atsiribojo tiek nuo bolševizmo, tiek ir, anot šių „revoliucinių socialistų“, ir nuo „oportunistų iš II-ojo Internacionalo“. Tačiau 1922 m. įvykus II ½ Internacionalo suartėjimui su II Internacionalu, 1923 m. įvyko jų susijungimas į Socialistų Darbininkų Internacionalą, kuriam nuo pat pradžių priklausė ir LSDP.

Knyga „Socialdemokratai Lietuvos Respublikos Seimuose“ (Vilnius, 2006).

34. Apie LSDP požiūrį į komunistus žr. *Socialdemokratai Lietuvos Respublikos Seimuose*, p. 76–77.

Kaip matėme, socialdemokratai suvaidino svarbų vaidmenį lietuvių tautiniame judėjime bei (nepaisant būsimų komunistų atskilimo) Lietuvos valstybingumo (at)kūrimo procese. St. Seimo darbo metu, t. y. valstybingumo įtvirtinimo laikotarpiu, jie, kaip buvo glaustai apžvelgta, dėjo daug pastangų, kad Lietuvos Respublika būtų kiek galima labiau demokratinė ir socialiai teisinga.

Liuda Purėnienė (1884–1972) aktyvi socialdemokratų veikėja, LSDP CK narė nuo 1922 m., teisininkė.

Ona Leonaitė – Kairienė (1898 – 1958), aktyvi LSDP veikėja, socialdemokratiškosios spaudos bendradarbė ir redaktorė, S. Kairio antroji žmona.

Panaši socialdemokratų politinė laikysena išliko ir I bei II Seimų darbo metu (1923–1926 m.), kuomet jie vėl buvo vienareikšmiškoje opozicijoje KDB valdančiajai daugumai (1923–1924 m. ir KDB ir LVLS koalicijai).

Po III Seimo rinkimų LSDP, kartu su LVLS sudariusi [demokratiškosios] kairiųjų partijų valdančiąją daugumą, 1926 m. antroje pusėje smarkiai demokratizavo šalies politinį gyvenimą ir siekė įgyvendinti kitus savo programos elementus. Tačiau šie procesai buvo nutraukti 1926 m. gruodžio 17 d. valstybinio perversmo.

LSDP bei kitų Lietuvos politinių partijų dalyvavimo Seimų rinkimuose rezultatai demokratiniam Lietuvos Respublikos laikotarpyje (1920–1926)

Partija	Steig. Seimas 1920 - 1922		I Seimas 1922 - 1923		II Seimas 1923 - 1926		III Seimas 1926 - 1927	
	Skaičius	%	Skaičius	%	Skaičius	%	Skaičius	%
LKDP ⁽¹⁾ Surinko balsų, tūkst.	317,3	46,5	337,9	41,6	394,5	43,8	321,2	31,5
Gavo vietų	59	52,7	38	48,7	40	51,3	30	35,3
LVLS ⁽²⁾ Surinko balsų, tūkst.	155,6	22,8	145,2	17,9	161,2	7,9	225,8	22,3
Gavo vietų	29	25,9	19	24,4	16	20,5	22	25,9
LSDP Surinko balsų, tūkst.	87,1	12,8	84,6	10,4	101,8	11,3	173,3	17,0
Gavo vietų	13	12,5	10 (11)	14,1	8	10,3	15	17,7
LTS ⁽³⁾ Surinko balsų, tūkst.	11,9	1,7	23,6	2,9	18,6	2,0	43,8	4,3
Gavo vietų	-	-	-	-	-	-	3	3,5
LKP ⁽⁴⁾ Surinko balsų, tūkst.	-	-	52,0	6,4	34,4	3,8	22,5	2,2
Gavo vietų	-	-	5	6,4	-	-	-	-
Kitos ⁽⁵⁾ Surinko balsų, tūkst.	110,4	16,2	168,4	20,7	190,8	21,2	230,7	22,7
Gavo vietų	10	8,9	5	6,4	14	17,9	15	17,6
Iš viso Balsų tūkst.	682,3	100,0	811,7	100,0	901,3	100,0	1017,3	100,0
Vietų	112	100,0	78	100,0	78	100,0	85	100,0

(1) Kartu su Lietuvos ūkininkų sąjunga ir Lietuvos darbo federacija.

(2) Iki 1922 m. rudens Lietuvos socialistų liaudininkų demokratų partija kartu su Lietuvos valstiečių sąjunga.

(3) Iki 1924 m. Tautos pažangos partija kartu su Ekonominė bei politinė Lietuvos žemdirbių sąjunga.

(4) Darbininkų kuopos, Darbininkų ir vargingųjų valstiečių, Darbininkų ir kaimo biednuomenės vardais iškelti komunistų partijos kandidatų sąrašai.

(5) Daugiausia tautinių mažumų – žydų, lenkų, vokiečių, rusų partijos bei organizacijos.

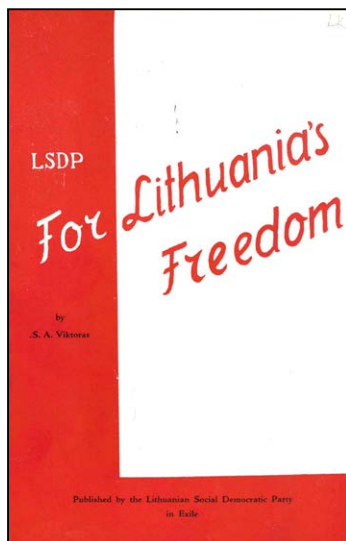
Lentelė paimta iš Truska L. Parlamentarizmo I Lietuvos Respublikoje (1918 – 1940 m.) bruožai in Parlamento studijos, 2, Vilnius, 2004, p. 92 (buvo sudaryta remiantis: Lietuvos statistikos metraštis. 1924–1926, t. 1, p. 5, 72–73).

Po šio perversmo panaikinus demokratiją LSDP, kaip ir kitų partijų, politinė veikla buvo varžoma, o vėliau ir visai uždrausta. Suprantama, kad sovietinio totalitarinio režimo metais apie kokią nors legalią ir realią socialdemokratų veiklą negalėjo būti nei kalbos. Lietuviškoji socialdemokratija tegalėjo reikštis tik emigracijoje.

Lietuvai minint modernios valstybės sukūrimo 100-metį šiandieniai socialdemokratai prisimindami istorinius savo „bendravarčius“, iš pastarųjų galėtų pasimokyti ideologinio nuoseklumo ir tvirtumo, politinio principingumo, besąlygiško demokratijos gynimo ir ryžtingumo ginant socialdemokratijos idealus.

Dėl laisvos Lietuvos,
Stuttgart, 1948.

LSDP for Lithuania's Freedom,
London, 1956.

Svarbiausios literatūros sąrašas

Balkelis T. *Modernios Lietuvos kūrimas*. Vilnius, 2012.

Bielinis K. *Penktieji metai: revoliucinio sąjūdžio slinktis ir padariniai*. New York, 1959.

Biržiška M. *Lietuvių tautos kelias*. T. 2. Los Angeles, 1953.

Ilgūnas G. *Steponas Kairys*. Vilnius, 2002.

Ivinskis Z. Lietuvos politinė būklė 1918 metų pradžioje ir Vasario 16-tos d. aktas. *Židinys*, 1938. T. 29, p. 35–42, 196–211.

Kairys S. *Lietuva budo*. New York, 1957.

Kairys S. *Tau, Lietuva*. Boston, 1964.

Kirvelis D. *Stepono Kairio, Vasario 16 – osios Akto signataro Lietuvos valstybės vizija*. Vilnius, 2018.

Klimas P. *Dienoraštis 1915–1919*. Chicago, 1988.

Klimas P. *Iš mano atsiminimų*. Boston, 1979 (2-as leidimas, Vilnius, 1990).

Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918. Lietuvos nepriklausomos valstybės genezė. Sud. E. Gimžauskas. Vilnius, 2006.

Lietuvis A. [Moravskis A.] *Lietuvos darbininkų judėjimo istorija sąryšy su Lietuvos valstybės atgimimo judėjimu. Pirmas dešimtmetis: 1892–1902 m. Įvadas*. Kaunas, 1931.

Lietuvių atgimimo istorijos studijos, t. 4, Vilnius, 1993.

Lietuvių atgimimo istorijos studijos. t. 3. Vilnius, 1991.

Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas [ligi 1904 m.]. Vilnius, 1987.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir tautiniai naratyvai. Vilnius, 2009.

Lietuvos Respublikos Seimų I (1922–1923), II (1923–1926), III (1926–1927), IV (1936–1940) narių biografinis žodynas. – Vilnius, 2007.

Lietuvos Steigiamojo seimo (1920–1922 metų) narių biografinis žodynas. Vilnius, 2006.

Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai 1917–1918. Vilnius, 1991.

Merkys V. *Knygnešių laikai. 1864–1904*. Vilnius, 1994.

Merkys V. Lietuvių SDP pirmųjų programų kilmė. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A*, 1966. T. 3 (22), p. 138–151.

Merkys V. Lietuvos socialdemokratai ir nacionalinio išsivadavimo judėjimas (ligi 1904 m.). *Mintys apie Lietuvos komunistų partijos kelią*. Vilnius, 1989, p. 4 – 22.

Miknys R. *Lietuvos demokratų partija 1902–1915 metais. Lietuvių atgimimo istorijos studijos*. T. 10. Vilnius, 1995.

Mitrulevičius G. *Lietuvos socialdemokratijos ideologinė-politinė raida 1914–1919 metais. Istorio grafija, tarptautinis ir istorinis kontekstai, santykis su Lietuvos valstybingumo kūrimu*. Vilnius, 2017.

Mitrulevičius G. Lietuvos socialdemokratų požiūris į rusiškąjį komunizmą 1919–1922 metais, *Gairės*, 2006, Nr. 5, p. 31–36; Nr. 6, p. 25–31.

Mitrulevičius G. Radikalieji demokratinės respublikos vizija: Steigiamojo Seimo socialdemokratų frakcijos nuostatos priimant 1920 m. laikinąją ir 1922 m. nuolatinę Lietuvos Respublikos Konstituciją. *Socialinių mokslų studijos: mokslo darbai*, 2014, Nr. 6 (3), p. 706–740.

Mitrulevičius G. Socialdemokratai Steponas Kairys ir Mykolas Biržiška Lietuvos Tarybos darbe: santykis su Vasario 16-osios Akto priėmimu. *Parlamento studijos*, 11, 2011, p. 62–104.

Mitrulevičius G. Socialdemokratų santykis su Lietuvos Respublikos demokratizacijos procesu Steigiamojo Seimo darbo metu 1920–1922 m. *Parlamento studijos*, Nr. 9, 2010, p. 79–124.

Pakalka J. Steigiamojo Seimo Lietuvos socialdemokratų (LSDP) frakcija. *Mintis. Politikos ir kultūros žurnalas*. – London, 1971. P. 68–84.

Programas lietuviškos socialdemokratiškos partijos. Tilžė, 1896.

Pšibilskis V. B. *Mykolas Biržiška. Patrioto, mokslininko, kultūrininko gyvenimo ir veiklos pėdsakais*. Vilnius, 2009.

Rėmeris M. *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*. Vilnius, 1990.

Römeris M. *Lietuva. Studija apie lietuvių tautos atgimimą*. Vilnius, 2005.

Sabaliūnas L. Lietuvos socialdemokratija I–IV. *Akiračiai*, 1972, Nr. 1, p. 12; 1972, Nr. 2, p. 14; Nr. 3, p. 13; Nr. 4, p. 15.

Sabaliūnas L. *Lithuanian Social Democracy in perspective 1893–1914*. Durham and London, 1990.

Skyc program Litewskiej social-demokratycznej organizacji // LMAB RS. F. 64–58. L. 5.

Socialdemokratai Lietuvos Respublikos Seimuose. Vilnius, 2006.

Socialinė demokratija Lietuvoje: LSDP ištakos ir raida. Vilnius, 1996.

Steigiamojo seimo darbai. Kaunas, 1920 – 1922.

Truska L. Parlamentarizmo I Lietuvos Respublikoje (1918 – 1940 m.) bruožai in *Parlamento studijos*, 2, Vilnius, 2004, p. 62–93.

Vasys D. The Lithuanian social democratic party and the revolution of 1905. *Lituanus. Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences*. Vol. 23, No. 3 – Fall 1977, p. 13–34.

Vilčinskas J. *Lietuvos socialdemokratija kovoje dėl krašto nepriklausomybės. Istorinė apžvalga*. London, 1985.

Vyšniauskas A. Lietuvos socialdemokratijos idėjinė-politinė raida 1893–1899 m. Disertacija humanitarinių mokslų daktaro laipsniui gauti. Vilnius, 1993 // VUB RS. F. 76–3375.

Summaries of the country studies (English)

Austria

The Social Democratic Workers' Party of Austria (Sozialdemokratische Arbeiterpartei Österreichs, SDAP) became a decisive political force within a few decades after the unification party congress at Hainfeld in 1888/1889 and in the wake of the 1907 elections was the second largest party in the Imperial Council (*Reichsrat*) of the Cisleithanian (northern and western) part of Austria. Under the leadership of Victor Adler there was a change of course towards a peaceful transition from the wartime Habsburg dictatorship to a democratic republic and the transformation of the state bureaucracy at central-state and federal level towards the end of the war in 1918. Although after the 1911 elections the Social Democratic MPs were the weaker grouping in the provisional National Assembly, over against the Christian Social Party and the German National Party, Karl Renner was nevertheless elected state chancellor on 30 October 1918. The central departments in the areas of foreign relations and social affairs were taken by Social Democrats Victor Adler and Ferdinand Hanusch. Otto Glöckel and Julius Deutsch were dominant undersecretaries in the areas of home affairs and the armed forces. Karl Seitz served as both president of the National Assembly and state president.

Cooperation with the centre-right parties worked surprisingly well because of the extreme external pressure exerted by worries about a communist revolution and because the problems involved in transforming parts of the former Cisleithania were virtually unmanageable. Given the economic dependence on the Entente powers and the centrifugal trends in individual conservative-dominated Länder such as Salzburg, Tyrol and Vorarlberg to leave the federated state again a socialist revolution seemed an illusion. Despite its revolutionary wing the majority of the SDAP remained loyal to a coalition with the Christian Social Party even after the successful elections of February 1919, in which it garnered around 40 per cent of the vote. At the same time, Julius Deutsch was able, with the help of Friedrich Adler, to channel the anarchist-revolutionary tendencies in the army and to implement some of the most progressive social policy legislation in Europe. An eight-hour working day and a law on a chamber of labour and works councils are only a few examples of their achievements. Nationalisation projects such as in coal mining, the

iron industry and the large forest estates were planned but were unable to command a majority.

It did not prove possible to integrate the German-speaking territories of the newly established Czechoslovakia into the new federated state on the basis of President Wilson's 14 Points or to bring about union (*'Anschluß'*) with Germany. The territorial claims of the Kingdom of Yugoslavia to parts of Carinthia, however, were averted by military means and by a referendum. In the end the German-speaking South Tyrol was affiliated to Italy in the peace accords.

Already under the Habsburg Monarchy the SDAP's orientation was pan-German, entirely in the spirit of the 1848 revolution, whose political symbolism had been adopted by the liberals, and despite its Marxist rhetoric the party was politically pragmatic and sought to stabilise democracy. Despite the resignation of Otto Bauer, who had taken over from Victor Adler – who had died on 11 November 1918 – as secretary of state for foreign affairs, and the collapse of the coalition in June 1920, a collective constitutional compromise was achieved in parliament on 1 October 1920. This still provides the basis for the current constitution of the Austrian Republic, with amendments.

Although, despite the severity of the circumstances, the SDAP was able to influence social issues, introduce social policy innovations, prevent a communist revolution and help shape a democratic parliamentary constitution, it ultimately ran aground on the national question; in other words, the attempt to create a pan-German state including all German-speaking territories together with the German Reich. The peace treaty of Saint Germain-en-Laye in 1920 set in stone the small independent state of Austria and prohibited the name 'German-Austria' and the 'union' with Germany.

Belarus

It is impossible to recount the history of the Republic of Belarus without taking into account the country's socialist movement. The Belarusian Revolution started after an attempt to create the Belarusian Revolutionary Party in 1902 and the establishment of the Belarusian Socialist Hramada (BSH) in 1903 (*'hramada'* means *'commune'* or *'community'*). The Party's first manifesto described its strategic goal, which became the objective of the whole Belarusian movement in the twentieth century and remains that of democratic forces in Belarus in the twenty-first century, namely the establishment of an independent democratic republic. The period from 1902 to 1917 can be characterised one of ideological revolution.

The BSH, which was the only Belarusian party at that time, remained a faction of Marxists and *narodniks* ('populists') until 1 May 1918. Social democrats played a major role in the Party. Aliaksandr Burbis, Vaclaŭ Ivanoŭski, Ivan and Anton Łuckievič and Aliaksandr Ułasau were close to the Central Committee elected in January 1906. Social democrats źmicier żyłunovič, Jazep Dyła and Arkadź Smolič were in the forefront of the Party in 1917–1918. As the Belarusian nation was still not completely formed by the early twentieth century, the Party had to perform a culture- and nation-forming function as well. At the same time the Belarusian movement became part of the liberation movement of peoples in the Russian Empire, and BSH was an active participant in the Socialist movement in Russia.

The political stage of the Belarusian Revolution started after the fall of Tsarism. The Party initiated the Congress of Belarusian Organisations in March 1917 and the Congress of Belarusian Organisations and Parties in July of the same year. BSH adherents played a leading role in the Central Council of Belarusian organisations established in July, as well as in the Great Belarusian Council, which commenced activities in October.

Belarusian socialists called for the autonomy of Belarus in the Russian Democratic Federal Republic. The Party did not welcome the Bolshevik takeover. The Great Belarusian Council launched an initiative to hold an All-Belarusian Congress in Minsk. The same initiative

was also proposed by the Belarusian Regional Committee at the All-Russian Council of Rural Deputies. The All-Belarusian Congress (5–18 December 1917) supported unity with democratic federal Russia and decided to form the All-Belarusian Council (Rada) of rural, soldier and worker deputies from its ranks. Bolsheviks in the 'Western region' (as they called Belarus) and the war front broke up the Congress, but its delegates, who held a meeting at the Minsk depot of the Libava-Romen railway, transferred power in Belarus to the All-Belarusian Congress. The majority of seats in the Rada went to BSH members.

BSH members played the decisive role in declaring the Belarusian People's Republic (BPR) on 9 March 1918. The Rada of the All-Belarusian Congress on 19 March, became the BPR Rada after representatives of ethnic minorities joined it. On 25 March, with the help of the BSH members' votes the BPR Rada declared Belarus independent. The Republic was seen by its founders as a democratic social state based on the rule of law. The Great Powers, however, first of all France, saw no interest in Belarus and Ukraine seceding from Russia.

In autumn 1917 some BSH members left it because they supported the Bolshevik manifesto. First, they established the Belarusian Social-Democratic Worker's Party, and from 1918 they started to set up Belarusian sections of the Russian Communist Party (Bolsheviks). Ex-members of BSH initiated the declaration of the Socialist Soviet Republic of Belarus (SSRB) on 2 January 1919. The SSRB, proclaimed as an alternative to the BPR, did not last long. After its existence had been declared for the second time on 31 July 1920 it became a predecessor of the Belarusian Soviet Socialist Republic (BSSR), which was legitimised in 1927. On 25 August 1991 the BSSR became a de facto independent state. On 19 September that year the Republic of Belarus appeared on the map. On 10 December, after renunciation of the Agreement of 1922 on the Establishment of the Soviet Union, the Republic of Belarus became a de jure independent state.

Czechoslovakia

Slovakia

Prior to 1914, Slovak social democracy was formed in cooperation with Hungarians in Budapest, Germans in Bratislava and Czechs in Vienna. Its contacts with Czech social democracy in the Austrian part of the monarchy contributed substantially to the growth and implementation of the idea of Czecho-Slovak mutuality and, ultimately, the idea of a common Czecho-Slovak state.

After the Czechoslovak Republic (or Czechoslovakia) was established in October 1918, the Czech social democratic party merged with its Slovak counterpart in December 1918 to form the Czechoslovak Social Democratic Workers Party. Unified Czecho-Slovak social democracy became firmly embedded in the political structure of the new state. It participated in the drafting of the Constitution, electoral law and laws related to public administration, unification and the rights of ethnic minorities. Even though the leaders of social democracy used revolutionary rhetoric in response to the post-war radicalisation of broad swathes of the population, they pursued reform policies in political and social practice.

The first elections to the Chamber of Deputies in Czechoslovakia were held on 18 April 1920. The social democratic party emerged as the strongest political party in Czechoslovakia. In Slovakia, social democrats achieved electoral victory as well. They obtained 39.4 per cent of the valid votes and, combined with the votes for the Hungarian-German Social Democratic Party, more than 46 per cent. Social democracy played a major role in the creation of the first common state of Czechs and Slovaks. Between 1918 and 1920, the first two social democratic governments laid the foundations of a modern and democratic political system, functioning parliamentary democracy and democratic political culture.

Czechia

Czech social democracy, as an ideological current, broad social movement and political party (ČSDSD) was formed in the last third of the nineteenth century. It developed along similar lines to social democratic movements in the other industrialised countries of central and western Europe. During the First World War, the Social Democrats abandoned their original aim of the democratic transformation of Austro-Hungary in favour of the creation of an independent democratic state, the Czechoslovak Republic (ČSR). They made a significant contribution not only to the creation and stabilisation of the ČSR, but during the whole period of its existence they provided it with firm support, even in the face of the decision by one wing of the party to split off and form the Communist Party, which then competed fiercely with the Social Democrats.

Social democratic ideas on political democracy played a significant role in shaping the constitutional order of the new state, and for most of the period from 1918 to 1938 the Social Democrats were participants in coalition governments. The party was the driving force behind projects such as the new system of sickness, invalidity and old age insurance and pensions, land reform, the eight-hour working day, days off, unemployment insurance, health and safety at work, a number of education reforms and the introduction of a modern civil code. In the 1930s this developed into an attempt to cope with the Great Depression and its mass unemployment. The Social Democrats also exerted influence through their strong representation at regional and municipal level and their broad base resulting from cooperative enterprises and the unions.

The ambitions of the social democratic movement were greater than this, however. They wanted democracy to penetrate economic relationships, or more precisely, the sphere of production, as well as social relationships in general. In this, however, the ČSDSD was not as successful as it had hoped; its policy was realised only in certain areas or for short periods of time. The Social Democrats also believed that while social democratic policy should issue from sovereign states, it should not be confined to their borders. Still, although the movement undertook more international activities than any other political force in the ČSR, here, too, it was more a question of beginnings and unrealised visions.

The complicated relations between minorities in the ČSR, which were the legacy of previous historical developments, at first hindered cooperation between social democratic currents, especially the Czech/Czechoslovak and the German ones. Attempts to find common solutions gradually grew stronger, however, and by the end of the 1920s the German Social Democrats in the ČSR had become a governing party. At the same time there were increasing attempts to find a new order that would allow Czech Germans to see Czechoslovakia as 'their own' state, while preserving its democratic character and its existing borders. The opportunity to impose more of a social democratic imprint on the ČSR that existed in the early 1920s was not to be repeated in later years.

The Czechoslovak Republic of 1918 to 1938 represents the first major attempt in the Czech lands to implement social democratic ideas in practice. It is an attempt that is still inspirational today, both where it succeeded and where it remained unfulfilled.

Estonia

At the beginning of the twentieth century urban social democratic organisations were formed in Estonia, which belonged to the Russian Social Democratic Workers Party. The Russian Social Democratic Workers Party famously split into Bolsheviks and Mensheviks; in the case of Estonia there was a similar split into Federalists and Centralists. By 1917, however, Estonian social democrats had established some sort of coexistence between nationalism, parliamentary democracy and class consciousness. The Estonian political parties with a social democratic orientation played a decisive role in the development from province of the Russian empire to autonomous province to independent state.

By the end of 1917 the idea of Estonian autonomy among social democrats had developed into a strong conviction that Estonia should become an independent state. The first definite concept of Estonian independence was declared by the Estonian Socialist and Revolutionary Party in the memorandum on the Workers' Republic of Estonia. The first

practical steps for announcing the republic in February 1918 were made by politicians of the Estonian Labour Party, with Jüri Vilms at the forefront. After the German occupation, on 11 November 1918 the Estonian Provisional Government was able to re-establish itself and the Estonian Socialist Workers' Party took part in it. In a difficult war situation it was important for the consolidation of the people.

The Estonian Constituent Assembly of 1919, in which social democratic parties played a leading role, laid the foundation for the Estonian state and society. Land reform was adopted; manorial lands belonging to Baltic Germans were expropriated and given to farms. Peace was concluded with Russia. The educational laws adopted by the Constituent Assembly introduced the principle of the comprehensive school, the church was separated from the state and its importance in public life declined rapidly.

The Estonian Constitution, which was adopted in 1920, was created primarily by social democrats and the Estonian Labour Party. The Constitution established a parliamentary republic and universal suffrage (in other words, including women). Among other things, the Constitution granted cultural autonomy to national minorities. In the 1920s and 1930s, the Estonian Social Democrats' platform remained unchanged; the main focus was on reforms to improve workers' social and economic situation. As the years went by, however, tactics became more flexible; it was no longer considered a problem to be in a coalition with right-wing parties. The Social Democrats made progress. From 1926 to 1932, the Estonian Social Democratic Workers' Party was the largest parliamentary group. Although in the second half of the 1930s the influence of the Social Democrats in Estonia was small, important steps were taken in terms of Estonian statehood.

Finland

Social democracy entered Finland in its German form via Scandinavia at the turn of the twentieth century when Finland was an autonomous Grand Duchy within the Russian Empire. The breakthrough to a real mass movement in what was still a very agrarian country was boosted by the 1905 revolutionary turmoil that led to a radical democratic reform.

The labour movement was the driving force in pushing through a unicameral parliament, elected by universal suffrage, including women. In the first elections in 1907 the Social Democratic Party won 37 per cent of the vote and 80 out of 200 seats. The reformist way forward was halted, however, by the autocratic Tsar, who could refuse to verify proposed bills and dissolve parliament at will.

The Russian revolution of March 1917 opened up opportunities to strive for the dual objective of national and social liberation. A new all-party coalition government was formed in Finland, and Oskari Tokoi became, in effect, the first socialist prime minister in the world. National unity did not last. The middle class did not trust the socialists, who were radicalised by worsening living conditions and revolutionary Russian comrades. Military guards were formed and armed on both sides. Independence was declared in December 1917, but the nation was trapped in a vicious circle of inner hostilities. Finland drifted into civil war.

After three months of bloody fighting the socialist revolution ended in a devastating defeat. Those reds who were exiled to Soviet Russia founded the Finnish Communist Party, which operated in Finland under the cover of front organisations and trade unions. The labour movement was split, the Social Democrats retaining approximately two-thirds of its public support during the 1920s. 'White' hegemony continued, but alongside punitive measures towards labour there were also integrative forces. The Social Democrats were needed to battle both domestic communism and the foreign Soviet threat. In 1926–1927 Väinö Tanner even led a Social Democratic minority government that included the first woman, Miina Sillanpää, to hold a ministerial post.

Tougher laws outlawing communism were adopted in 1930, but otherwise Finnish democracy endured the challenges of right-wing radicalism. Thus the political system developed in the opposite direction from its counterparts in central and eastern Europe. The dividing line from the Civil War was crossed in 1937 when the two mass parties, the Social Democrats and the Agrarians, formed a coalition government. Finland took its place as the fourth member of the Nordic family. The 'red-soil' cooperation and Nordic neutralism did not save Finland from two wars with the Soviet Union, although they did make the country strong enough to avert military occupation. This made it possible for the Finns to follow the Scandinavian path after the Second World War instead of landing in the Soviet-led communist bloc.

The Nordic (very social democratic) model of welfare state provided a road map for Finland, which by international comparison has achieved top rankings in almost every category. What is more, the Finns achieved the dual objective of national and social liberation that the vanguard of early social democracy dreamt about. The challenge remains how to carry the national story of success into the ever-more globalised twenty-first century.

Georgia

After the First World War several new independent republics emerged in Eastern Europe. Social democratic movements actively participated in the political constitution of many of the new states. Unexpectedly, the first social democratic government in Europe was created not in one of the western industrial nations, but in Georgia, an agricultural country formerly in the Russian Empire, adjoining the Near East.

The design of socialism and thus social democracy in Georgia was always deeply influenced by its unique conditions. While the nineteenth century was deeply imprinted by Tsarist oppression of Georgian culture and people, the first democratic movements were nationalistic and elitist as Georgia was an agricultural country with only a small

industrial proletariat. It is not surprising therefore that only in 1892 was the first left-wing union formed in Zestafoni, one of the biggest industrial centres in Georgia at the time. The first manifesto of the Georgian left was published in 1894, written by Noe Zhordania, the future leading figure among the Georgian social democrats. The manifesto already exemplifies the distinct character of Georgian socialism, recognising the lack of an industrial proletariat and the need to include the peasants and other non-bourgeois classes by democratic means.

After achieving independence in 1918 the social democrats were the leading force of the fledgling Georgian republic, winning more than 80 per cent of the votes in the first democratic elections. Due to their inclusivity they created a state that was contrary to Bolshevik ideas and instead followed the lead of the German SPD and Karl Kautsky in particular. Equal rights, emancipation of minorities and women, decentralisation and a mixed economy favouring social justice were the pillars of the newly founded republic. The living conditions of workers and peasants alike were to be improved not by revolution, but through gradual progress. But the biggest challenge for the social democratic republic was the foreign threat from Bolshevik Russia, the Ottoman Empire, Armenia and Soviet Azerbaijan. In this hostile environment the social democratic government's goal was to stay neutral but still defend its territorial integrity.

Although the Social Democratic Republic of Georgia was internationally recognised and lauded as a spearhead of social democracy by many representatives of the Second International, such as Karl Kautsky, Ramsay MacDonald and Emile Vandervelde, it nevertheless succumbed to Soviet Russia in 1921 and lost its independence. Today the social democratic past is a distant memory for many Georgians. During the regimes of Shevardnadze and Saakashvili and the current government led by the 'Georgian Dream' party, Georgia's focus has been on neoliberalism and a 'free market economy'. Despite the fact that 'Georgian Dream' describes itself as a social democratic party and is registered as an observer with the European Party of Socialists, it does not portray itself as inheritor of the social democratic past.

Hungary

The Hungarian labour movement sought to emulate its German counterpart and its leaders were influenced by the ideas of Lassalle, Kautsky and Bernstein (the name of Lenin was unknown in Hungary until 1917). The Social Democratic Party of Hungary (Magyarországi Szociáldemokrata Párt, MSZDP) – which was founded in 1890 – commenced its political activities in accordance with the directives of the Second International.

The aim of the Hungarian Social Democrats was not a revolutionary takeover, but becoming a mass party and entering the Hungarian parliament. The MSZDP easily became a mass party, but their most important demand, the universal, equal and secret ballot, was rejected. For this reason, the MSZDP, which wanted to achieve its demands in a democratic way, did not manage to get even one MP into the Hungarian Parliament until 1918, even though it had become the strongest and most organized party of Hungary by then, with a rapidly growing membership. Membership of the party soared after 1917, reaching almost 1 million by autumn 1918.

After defeat in the First World War and the 'Aster Revolution' on 30–31 October 1918, the opposition came to power and the Social Democrats were included in the government under the leadership of the so-called 'red count', Mihály Károlyi. Ernő Garami, leader of the MSZDP, became Minister of Commerce and later on other Social Democrat politicians entered the government. The MSZDP firmly demanded that the independent Hungary become a republic, and on 16 November 1918 Hungary was proclaimed a 'people's republic' with a unicameral parliament (without a House of Lords).

The MSZDP wanted a universal, equal and secret ballot for every citizen over the age of 20, regardless of gender. But this demand was realised to only a limited extent: only men over 21 got the right to vote and literate women over 24. After transforming the 'people's republic' into a Soviet Republic with the collaboration of the Communists in the spring of 1919, everyone over 18 got the right to vote, but the so-called 'reactionaries' (including clerics and 'kulaks') were excluded.

The issue of land was the other hot topic in Hungary at that time. The Social Democrats demanded the nationalisation and collectivisation of medium-sized and large estates, but they were unable to prevail in the civic democratic Károlyi regime. The old demand of the MSZDP, the nationalisation of factories, was not accomplished either during the period of coalition government, only later, during the Hungarian Soviet Republic, when every factory employing more than 10 workers was nationalised.

The Social Democratic Party of Hungary had hostile relations with the Party of Hungarian Communists ('Kommunisták Magyarországi Pártja', KMP), resumed after an interlude of rapprochement in the wake of the revolutions of 1918–1919. When a hostile occupation by the entente powers threatened Hungary in March 1919, the Social Democrat and Communist parties were unified under the name of the Socialist Party of Hungary ('Magyarországi Szocialista Párt', MSZP), in order to create a 'worker unit' to defend Hungary in alliance with Soviet Russia. The 'dictatorship of the proletariat' was proclaimed. Although the Social Democrats and Communists could work together successfully in the Revolutionary Government Council, the Hungarian Soviet Republic was short-lived due to the catastrophic internal and external situation, which could not be managed either peacefully or with violence. When the dictatorship of the proletariat failed, the Communists and the left-wing Social Democrats emigrated from Hungary.

The moderate Social Democrats, who remained in Hungary, formed the Peidl government, but this was overthrown by a right-wing coup after only a weeks on 6 August 1919. A 'White terror' started – persecution of leftists who played a role in the revolutions of 1918–1919 – and for this reason, the MSZDP boycotted the election of 1920. The Social Democrats participated only in the election of 1922, after the new Social Democratic leader, Károly Peyer, made a pact with the rightist prime minister István Bethlen. The MSZDP became the legal leftist opposition of the Horthy regime for two decades.

Iceland

Social democrats in Iceland founded the Social Democratic Party (SDP) and the Icelandic Confederation of Labour in 1916, both of which remained under one rule for four decades. Following the SDP's founding, significant strides were made in spreading and increasing the influence of social democracy and trade unionism.

Frequent splits and conflict within the SDP would later hamper its efforts to retain political power, but it still exerted a major influence in shaping Icelandic society, including the enactment of legislation on fishing vessels' working hours, social security and workers' dwellings in the party's earliest years and during the first years after Iceland regained sovereignty. The SDP formed various coalitions with other parties, thereby implementing a range of social democratic policies.

The party split five times, first of all in 1938 when one of its most prominent members joined the Communists. From that time onwards, there was always a powerful party to the left of the SDP, fragmenting the left wing of Icelandic politics until the parties reunited as the Social Democratic Alliance at the end of the twentieth century. The labour-based parties' combined share of the vote, excluding the Progressive Party, ranged between 35 and 40 per cent, compared with the SDP's average share of 15 per cent until the formation of the Alliance.

The biggest milestone on Iceland's journey towards sovereignty and independence was achieved in 1918 when the Act of Union with Denmark was passed. Up to that point, Iceland had been part of the Kingdom of Denmark. Through the Act of Union, Denmark officially relinquished its claim to Iceland and declared it a free and sovereign state in a personal union with the Danish king. Although this formally ended foreign control over Iceland, the last step remained, namely the founding of a republic completely independent of Denmark and with an Icelandic president as head of state.

During the First World War, a new, class-based party system emerged in Iceland. All the parties avoided making electoral promises on the relationship with Denmark, and

Iceland's first coalition government, formed in 1917, can be said to have settled the issue without party-political conflict. The resolution of the sovereignty issue was thus not a party-political issue for the new class-based parties.

The SDP and Icelandic social democrats in general had a substantial influence on the conclusion of the Act of Union and the sovereignty agreement with Denmark, however. The contributions made by representatives of the fledgling social democratic movement were even critical to reaching an agreement with the Danish negotiation team. The greatest of these contributions was made by the SDP member Ólafur Friðriksson, who travelled to Denmark to win support from members of the Social Democracy party.

Different views on the founding of the Republic of Iceland during the Second World War were to prove problematic for the SDP, whose approach to how and when to found the republic was opposed by the majority of Icelanders and all the other parties. The debate was not about whether to found a republic, but how and when, with Denmark under German occupation. At the centre of the debate was the choice between a rapid separation between the two countries or a divorce along legal lines based on the 1918 Union agreement, with the SDP favouring the latter option.

The Social Democrats in Iceland have a proud and colourful history reaching back to the SDP's founding over a century ago. They have had a profound influence on many aspects of Iceland's social model, shaping it in the form of classical social democracy despite becoming fragmented into two to three parties for over six decades.

Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes

There were several social democratic parties in the territory of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, a complex state that came into existence on 1 December 1918 with the unification of the Kingdom of Serbia, Montenegro and the lands inhabited by South Slavs within Austria-Hungary. The oldest was the Social Democratic Party of Croatia and

Slavonia (founded in 1894). In Serbia, the Social Democratic Party of Serbia had existed since 1903, while in Slovenian territory and in parts of Istria inhabited by Croats, the Yugoslav Social Democratic Party had been active since 1896.

The last to be founded was the Social Democratic Party of Bosnia and Herzegovina (1909). Workers' parties were relatively small and weak in countries that were minimally industrialised, predominantly agrarian and poor. The role of social democrats was thus relatively invisible when Austria-Hungary began to disintegrate and a new country emerged. Soon, as in the rest of Europe, impressed by the October Revolution and then by the activities of Béla Kun in Hungary, the Left experienced a split between the Communist Party of Yugoslavia (KPJ) and social democrats. The KPJ, which had attracted a large number of members, was banned in 1921 following its success in the first general elections, after which it had become the third strongest party in the parliament. Politicians who were more inclined to parliamentarianism and opposed to revolution entered the government and were attacked as 'sterile ministers'. One faction of the social democratic parties united in 1919 to form the Yugoslav Social Democratic Party (JSDS), while in 1920 another group founded the Social Democratic Party of Yugoslavia (SDSJ), which had somewhat fewer supporters.

The two social democratic parties began negotiations in the summer of 1921 and finally merged at the end of that year as the Socialist Party of Yugoslavia (SPJ). This was a united social democratic party led by Dragiša Lapčević and Vitomir Korać (as political secretary), whose platform was decidedly against revolution and against communism. Although it profited materially when the authorities distributed all the property of the outlawed communist parties and their trade unions to the social democrats, the effects were small.

Though illegal, the KPJ continued to operate through trade unions and organisations that were de facto under its control, causing a rift among social democrats, who had difficulty reaching the working class. The SPJ never became a significant factor in the political life of the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes (later renamed the Kingdom of Yugoslavia), although it fought for the interests of workers and participated in the theoretical debates of that time.

Latvia

The Latvian Social Democratic Workers' Party (LSDSP) was the main Latvian political movement before the First World War and its role in state-building has not previously been fully evaluated. Of course, relations between Social Democrats and independent nation-statehood have often been problematic, not only in Latvia but in most central and eastern European countries. Nationalists and socialists have opposed each other fiercely and relations between class and nation were often seen as contradictory and even antagonistic. In practice, however, there have been multiple overlaps and forms of cooperation; the support of Leftist forces for new statehood has often been crucial.

The Latvian socialist movement was born out of the split in the Latvian nationalist movement, when the energetic younger generation of intellectuals, such as Eduards Veidenbaums, Jānis Pliekšāns-Rainis, Pēteris Stučka, Aspazija and others, found themselves unwilling to remain within the conservative structures dominated by the Riga Latvian Society (RLB). The »New Current«, as they called themselves, was not a Marxist party. It included many facets of European modernism of the time, including realism in literature, Darwinism in science various democratic, Leftist and feminist ideologies coming from both Western Europe and the main Russian cities of Moscow and St Petersburg. The »New Current« was crushed by the Tsarist authorities, however, and henceforth the underground movement became increasingly social democratic.

The LSDSP was established in 1904 as a social democratic party for Latvians; ideologically, it followed the German SPD and Karl Kautsky. In political terms, however, it joined forces with Russian Social Democrats, especially after the Revolution of 1905, when the party had its first experience in mass organizing. Despite the strong influence of Lenin, the LSDSP retained its independence and did not split into Bolsheviks and Mensheviks until 1917. In that year, after the February Revolution in Russia, the Latvian Bolsheviks split off and prepared themselves for an armed insurrection in order to overthrow the Provisional Government. The Latvian Mensheviks, however, established an independent party and planned for a democratic, autonomous Latvia. Their support was decisive for

the establishment of Latvian statehood in 1918; they were the only Latvian political force that enjoyed something like mass legitimacy.

The LSDSP, led by Fricis Menders and Pauls Kalniņš, played a prominent role in the first period of democracy. It helped to draft a democratic, parliamentary constitution (*Satversme*), adopted in 1922. The party also made an important contribution to the defence of workers' rights and social justice. Despite having the largest faction in all three inter-war convocations of the Latvian parliament (*Saeima*), however, the LSDSP did not join any ruling coalitions (except for two brief periods) and was mainly in opposition. Probably for this reason the party was unable to prevent the 1934 coup d'état by the right-wing agrarian Kārlis Ulmanis. After the coup the party merged with the communists and went underground, only to re-emerge briefly after the Soviet occupation of 1940. Some Social Democrats collaborated with the Soviets. Many, including the leaders Menders and Kalniņš, joined with other democratic politicians and called for the restoration of democratic Latvian statehood. Many Social Democrats fought for the restoration of 1918 Latvia, both as severely repressed Soviet dissidents and as exiles living in the West.

Lithuania

The emergence and development of social democracy in Lithuania at the end of the nineteenth century and the beginning of the twentieth was influenced by the rise of social democratic movements in various countries, as well as the specific circumstances in Lithuania: the agrarian nature of the country, the delay in capitalist development, the diversity of the ethnic composition of the urban population, the presence of Lithuania in the autocratic Russian empire, the latter's policy of national oppression, as well as emerging processes of national regeneration and national movements .

The ideology and programme of the Lithuanian Social Democratic Party (LSDP), as representative of Lithuanian social democracy, at the turn of the twentieth century,

were characterised, like those of many other social democratic parties at that time, by the primacy given to Marxism. For most of the period, however, national liberation was presented as a precondition for social liberation.

As a result, Lithuanian social democracy became an integral part of the Lithuanian national liberation movement, and in 1905, when the 'national revolution' began in Lithuania, the LSDP was the most active 'political' force in the ensuing events. The defeat of the revolution dealt a severe blow to the LSDP's organisation, operational capabilities, influence on society and programme, however, and from 1907 until the First World War, the LSDP advocated autonomy within the Russian Empire.

The beginning of the First World War and the German occupation of Lithuania meant that the social democrats' approach to the future of Lithuania had to be adapted. LSDP members, in anticipation of the possibility of war-driven changes in the political map of Europe, began to call for an independent democratic Republic of Lithuania established in a democratic way, and actively promoted it (including in its publication *Labour's Voice* in 1917–1918), including participation in joint action by various political currents focused on achieving national liberation.

Social Democrats Steponas Kairys and Mykolas Biržiška, elected together with two left-wing members of the Lithuanian Council, Jonas Vileišius and Stanislovas Narutavičius, were the main opponents of Lithuania's 'strong and everlasting union' with Germany, proclaimed by a resolution of the Council of Lithuania on 11 December 1917 and established by four conventions. They were also, in essence, the main authors of the Lithuanian Independence Act, which was adopted on 16 February 1918. Protesting against the decision by the right-wing majority of the Lithuanian Council to proclaim Lithuania a monarchy and elect a king, the Social Democrats withdrew from the Council of Lithuania, arguing that it had exceeded its powers.

Although from 1917 to 1919 some Lithuanian Social Democrats, especially outside Lithuania, became communists, those who remained faithful to the ideological tradition

of social democracy, during the creation of Lithuanian statehood in 1918, in the autumn of 1919 and then in the period of the establishment of statehood, from 1920 to 1922, constantly emphasised the necessity of a free democratic state in Lithuania, but also a democratic approach to creating such a state. They had no illusions about the ideology and political practices of the Russian Bolsheviks and entered the Lithuanian government to fight the Bolsheviks for Lithuania's independence. They also clearly opposed the aspirations of Polish land owners to annex Lithuania to Poland. In 1919, 1920, 1922 and in subsequent years, the Social Democrats protested unequivocally against undemocratic tendencies in the ideology and actions of right-wing political currents and strove hard to achieve the radical democratization of Lithuanian society and to make the Republic of Lithuania as democratic and socially just as possible.

Poland

After the failure of the January Uprising in 1864, many Polish political emigrants joined the international workers' movement. Socialists from various countries therefore supported the Poles' independence efforts. The International Working Men's Association was established in the same year (often called the First International), on a wave of solidarity with the January Uprising. The greatest advocate of Polish independence was Karl Marx himself. The closest collaborator of the author of *Capital*, Friedrich Engels, wrote that 'Polish independence and the Russian revolution are conditional upon each other' and in a letter to Karl Kautsky in 1882 stated emphatically:

The Polish socialists, who do not make the liberation of their country the key point of their programme, remind me of the German socialists who do not demand, in particular, the abolition of laws against socialists, the freedom of the press, association and assembly. To be able to fight, you first need ground beneath your feet, air, light and space. Otherwise everything is just hot air.

The Polish Socialist Party (PSP), founded in 1892, was the first Polish workers' group that made the fight for its country's independence a political priority. The PSP combined the national-independence demand with a programme of radical social and political reforms aimed at establishing socialism and parliamentary democracy. This programme led to disputes at the heart of the socialist movement. The issue of moving the fight for independence to the forefront caused arguments from the Left of the party, for whom revolution was supposed to be the solution to national oppression. The difference of opinion led to splits in the party.

Among all the political movements, PSP was most consistent in its position on independence. Conservatives favoured a loyal approach to the foreign occupiers, while the National Democrats (right-wing nationalists) were in favour of Polish autonomy within the Russian Empire. These differences became evident during the 1905 revolution, when militia associated with the right-wing nationalists attacked socialists from the PSP and the revolutionary left-wing movement.

In 1904 the PSP created its own militia organisation, which was supposed to form the nucleus of an army of uprising, according to its supporters in the party management. On the day before the First World War broke out, Józef Piłsudski, then leader of the PSP, began to create military organisations with a wider political platform than a socialist one, to fight alongside the Austro-Hungarian empire.

In the first days of Poland's independence in 1918, the socialists took the political initiative by creating the Provisional People's Government of the Republic of Poland, with Ignacy Daszyński at its head and a progressive manifesto demanding political and social rights. The cabinet of the socialist Jędrzej Moraczewski – nominated by new head of state Józef Piłsudski – which followed afterwards, introduced democratic electoral law (including the right of women to vote), equal rights for ethnic and national minorities, an eight-hour working day, social insurance and institutions to protect jobs.

In the following years, due to the country's agricultural basis and thus the huge number of rural voters, PSP was unable to count on mass support, so it defended the country's

independence and parliamentary democracy as an opposition force. In 1920, the socialists were involved in the defence of the country against the Red Army. They protected democratic institutions from the right-wing nationalists and the political groupings focused around the former socialist Józef Piłsudski, who created an authoritarian political system in the 1920s. The wide influence of PSP on society continued through the trade unions and social organisations (for young people, education, women, housing, culture and sport).

Ukraine

The history of the Ukrainian Social-Democratic movement can be traced from the Ukrainian Social Democratic Party (1899) in the Austrian part of Ukrainian ethnic territories and the Ukrainian Social-Democratic Workers' Party (USDWP) in the Russian part. In their activities, both parties tried to combine social and national issues. This combination led to conflict with the neighboring Polish and – even more so – with Russian Marxists. Above all, this conflict manifested itself during the revolution of 1917, when, after the Bolshevik coup d'état, revolutionary Russia and revolutionary Ukraine went to war.

Even though the Ukrainian social democrats were never the largest party in the revolutionary Ukrainian government, they played a leading role. This reflected their longer political experience and higher level of sophistication compared with other leaders of the Ukrainian revolution. To a large extent, thanks to the Ukrainian Social Democrats the Ukrainian national government managed to make significant progress in mobilising the peasantry and securing rights for national minorities.

It is reasonable to assume that if revolutionary Ukraine had been left alone it would have constituted itself as a social democratic state. In the event in 1917–1920 the Ukrainian ethnic territories became the focus of several conflicts, which resulted in a kind of 'war of all against all'. Under such dire external and internal circumstances, the Ukrainian

revolution was defeated. Its defeat cannot be considered to have been complete, however. In particular, the USSR was created as a socialist federal state by Lenin and the Bolsheviks largely in response to the challenges of national movements in the borderlands, among which the Ukrainian revolution proved to be one of the strongest.

The Ukrainian Social Democrats had to pay a heavy price for their defeat. They disappeared as a party from the Ukrainian political scene and remain a 'great unknown' in Ukrainian historical memory. One can only hope that the current Ukrainian crisis can provoke the emergence of a new Ukrainian Social Democratic Party, which, in turn may restore public interest in the history of Ukrainian social democracy.

Apie autorių

Gintaras Mitrulevičius yra istorikas, istorijos ir politikos mokslų dėstytojas. Mokslinių interesų ir tyrinėjimų sritys yra Lietuvos bei Europos socialdemokratijos istorija, apskritai kairiųjų ideologijų bei kairiųjų politinių judėjimų istorija. Yra mokslinės monografijos *„Lietuvos socialdemokratijos ideologinė-politinė raida 1914–1919 metais. Istoriografija, tarptautinis ir istorinis kontekstai, santykis su Lietuvos valstybingumo kūrimu“* (Vilnius, 2017), daugiau nei 20 mokslinių straipsnių bei taip pat daugiau nei 20 mokslo populiarinimo straipsnių autorius.

Imprint

Fridricho Eberto fondo Lietuvos biuras

A.Jakšto 6a-34 | LT-01105 Vilnius | Lietuva

Responsible:

Dr. Tobias Mörschel | Director of the FES in the Baltic States

Tel.: +371 6783 05 39

<https://www.fes-baltic.org/>

Commercial use of all media published by the Friedrich-Ebert-Stiftung (FES) is not permitted without the consent of the FES.

Friedricho Eberto Fondo (FES) publikacijos be sutikimo neleidžiamos naudoti komerciniiais tikslais.

About the FES

The Friedrich-Ebert-Stiftung (FES) is the oldest political foundation in Germany with a rich tradition in social democracy dating back to its foundation in 1925. The foundation owes its formation and its mission to the political legacy of its namesake Friedrich Ebert, the first democratically elected German President. The work of the FES focuses on the core ideas and values of social democracy – freedom, justice and solidarity. This connects the FES to social democracy and free trade unions. As a non-profit institution, the FES organizes its work autonomously and independently.

The FES promotes:

- a free society, based on the values of solidarity, which offers all its citizens the same opportunities to participate on political, economic, social and cultural levels, regardless of their origin, sex or religion
- a lively and strong democracy; sustainable economic growth with decent work for all
- a welfare state that provides more education and improved healthcare, but at the same time combats poverty and provides protection against the challenges that life throws at citizens
- a country that is responsible for peace and social progress in Europe and in the world.

FES in the Baltic States

Shortly after the restoration of independence, in 1992, the Friedrich Ebert Foundation started its activities in the three Baltic States and opened offices in Riga, Tallinn and Vilnius. The core concern was to support the democratic transition processes, to accompany the Baltic States on their way to the European Union and to promote the dialogue between the Baltic States and Germany, and among the countries of this region.

The current focus of the work of the Friedrich Ebert Foundation in Estonia, Latvia and Lithuania is:

- strengthening democracy and active civil society
- supporting the European integration process
- contributing to the development of a common European foreign and security policy
- promoting a fair and sustainable development of economic and social policies in the Baltic States and in the EU